

3.

Brevet var fullt av kärleksförklaringar och värme, men dem uppfattade jag knappt, skymda som de var av den skrämmande nyheten, och det måste ha synt på mig för sedan när jag kom tillbaka till Stockholm och träffade min gamle skolkamrat från Umeå, Lars Arosenius, frågade han oroligt hur det var fatt, och jag anförtrorde honom att min flickvän inte hade haft mens på snart två månader. Han och jag sågs numera inte så ofta. Han gjorde runda ögon och sa förebrående: Har du legat med en tjej? Så skulle jag aldrig kunna göra mot mamma. Hans mamma hade just serverat oss te och gått ut i köket för att fylla på kannan med varmt vatten medan jag satt i den gröna fåtöljen och åt kex med marmelad och skämdes, jag en ung man som egentligen inte var som andra, inte borde vara som de där andra, de vulgära, vållustingarna; mig hade man kunnat lita på, nu hade jag svikit gemenskapen och fläckt min mammas minne. (Lars blev gift så småningom och fick barn.) Han var den ende som jag berättade det för. Han kände inte Gunilla och då tyckte jag inte att det gjorde något; annars ville jag inte berätta en sådan sak för någon som var bekant med henne så att det skulle kasta en skugga på hennes karaktär. När Gunilla och jag träffades igen efter jullovet i Stockholm dit hon kommit för att börja sin skola hade hon redan hunnit skriva och berätta att allt åter var som det skulle vara, att det hade varit falskt alarm, och vi fortsatte att knulla hemma hos mig, men aldrig mera utan kondom. Fröken Karlsson låtsades fortfarande inte om vår aktivitet (eller brydde sig inte om den) men en gång blev jag tvungen att bekänna färg när sängen plötsligt gav vika under den dubbla tyngden. Sängen hade resårbotten och bestod av vinkeljärn som var hopsvetsade med benen i de fyra punkter där de möttes och när den gav vika i ett hörn vek den sig i alla de andra samtidigt; sängen förvandlades till några kedjor med spiralfjädrar emellan och åtta järnstänger av olika längd. Fröken Karlsson och herr Karlsson förde en viskande konversation och från någonstans i lägenheten uppletades en ny säng som vi dock inte vågade ligga på, inte samma eftermiddag i alla fall. (När sängen brakade var vi båda två fullt påklädda i all anständighet; vi hade just kommit hem efter att ha varit ute på stan.) Vi hade ingen tanke på att formalisera vårt förhållande, förlova oss eller så. Vi var lyckliga att få vara tillsammans, att få dela kärleken med varandra. Vi trivdes i varandras sällskap fast vi hade olika intressen. Gunilla ville gärna gå ut och dansa och det vägrade jag att ställa upp på, medveten om min obegåvning, omusikalisk och orytmsk som jag är, för allt sådant. (Att jag ändå gick på gymnasistbal är en annan historia förorsakad av en

envis tjej, som ville bli bjuden på bal; Göran Welinders snälla mamma tränade wienervals med mig och sin son, som också blivit medlurad på balen– den inledande wienervalsens var eldprovet för både oss och Bernt Egerblads orkester – hemma i deras kök i Umeå till ackompanjemang av Zarah Leanderskivor på vevgrammofonen.) Gå gärna och dansa, bara jag slipper, sa jag till Gunilla och hon hade ett umgänge hemma i Österbybruk som hon dansade med och det hände därför ganska ofta att hon reste hem över helgerna. Var jag godtrogen? I alla fall var jag trogen; jag såg inte åt några andra kvinnor, inte med begär i blicken. Jag hade inte vett på att vara svartsjuk eller misstänksam.

Vid ett tillfälle var jag inte långt från Österbybruk. Det var när vi åkte till Uppsala och såg Lysistrate med Kerstin Rabe i titelrollen och Agneta Prytz och Jan-Olof Strandberg som det komiska paret, en rolig föreställning i regi av Hasse Dahlin. Var Gunilla övernattade har jag glömt, men jag kinesade i alla fall hos Olle Carlsson, min gamle polare från Umeå, som läste litteraturhistoria vid universitetet. Han berättade om vad en del av de gamla Umekompisar hade för sig i Uppsala. Bengt ”Gringo” Härnlund körde omkring i en liten engelsk bil och tog ofta genvägar genom stans parker. Han hade tappat en fimp i bilen och framsätet hade brunnit upp så numera satt han på en avsågad trädgårdsoffa och körde. Olle hade hamnat på en eftersitts där en av våra idoler, Tage Aurell, hade deltagit. Han hade berättat om eldsvådan i Mangskog. Aurell och hans fru var ute på kvällspromenad. När de hade gått en stund såg de från andra sidan sjön att det brann någonstans i närheten av deras hus. Det var för långt bort för att de med bestämdhet skulle kunna avgöra vilket hus det var som brann. Det hade varit så vackert med de höga lågorna över skogen i skymningen. När de kom närmare upptäckte de att det faktiskt var deras eget hus som hade tagit var eld. Grannarna var redan i full färd med att släcka. De hämtade vatten i sjön och bar i hinkar och för att ha någotsånär fast mark under fötterna i den slippriga leran som hade uppstått av allt vattenspilllet, hade de tagit böcker ur Tage Aurells bibliotek och lagt ut för att gå på. Böckerna hade varit Tage Aurells ögonstenar. Många av dem hade han släpat i en koffert bakpå cykeln genom halva Europa. Utan grannarnas rådiga ingripande hade de gått upp i rök. Istället hade de nu förvandlats till lervälling. Man ska inte fästa sig vid skatter som mal och rost kan förstöra. Olle och jag var båda bokälskare med bibliotek i begynnelsestadiet och rös inför den olycka som hade drabbat Tage Aurell i Mangskog. Jag hade räddat mina böcker från Ingridis städningsnit. Jag hade min gamla bokhylla från Vindeln i mitt rum hos fröken Karlsson. Den var länge den enda möbler som jag ägde. (Kanske ska man räkna radio till möblerna; i så fall hade jag en gammal sådan som jag hade köpt för femton kronor i en lumpbod på Surbrunnsgatan.)

Kärleken med stort K sammanbodde med Konsten med stort K såtillvida som jag aldrig släppte teatern ur sikte utan tvärtom tack vare kär-

leken till Gunilla och hennes kärlek till mig, uppnådde ett inre lugn som gav mig ro att ivrigt fortsätta med att studera teaterhistoria, extraknäcka hos Gerhard Pettersson, som jag såg som en del av min utbildning även om det ibland kunde vara mindre trevligt som då Riksteatern skulle ge Kaj Munks Ordet och en svart likkista under ett par veckor stod i ett hörn och fördystrade den redan mörka källarlokalen och påminde mig om döden och ångesten för den, som samvaron med Gunilla hade kommit mig att glömma; dessutom tjänade jag ju faktiskt pengar, vilket icke var oväsentligt. Jag umgicks också med Per Verner och vi läste nya pjäser tillsammans och planerade för en obestämd framtid. Jag sammanförde aldrig Gunilla med honom; det var som om det fanns två avdelningar i mitt liv som inte hade med varandra att göra. Jag ägnade mig också åt mitt ordförandeskap i Stockholms Studentteater, som till stor del bestod av att försöka skaffa medel till våra olika projekt, tigga pengar och ansöka om bidrag. Till de mera angenäma uppgifterna hörde att tacka för gåvorna. Så fick vi bland annat anslag från Sveriges Förenade Studentkårer, SFS, och jag måste därför gå upp till ordföranden och tacka. Han hette Olof Palme, och hade ännu inte blivit socialdemokrat (åtminstone var det ingenting som nämndes; han var idealist i största allmänhet med en lätt romantisk framtoning, hade gift sig pro forma med en flyktingflicka från Tjeckoslovakien för att rädda henne till Sverige/påstods det). Han bad mig slå mig ner och röka en cigarett tillsammans med honom, medan han hövligt förhörde sig om studentteaterns planer, i vilka det just denna vår 1953 ingick att göra ett gästspel med Livet en dröm vid Den nordiska studentteaterkongressen i Finland. Det tråkiga i sammanhanget var att jag hade blivit inkallad att göra repmöte i det militära just vid tiden för kongressen, och att det var stört omöjligt att slippa detta om man inte hade något medicinskt skäl. Sanning att säja ansträngde jag mig faktiskt inte mycket för att slippa undan, bland annat därför att jag inte hade pengar till finlandsresan (som man måste stå för själv, de enda som fick biljetterna betalda var de som medverkade i föreställningen; det hade den snåla styrelsen i vilken jag själv var ordförande bestämt). En annan fördel med fyrtio dagar i kronans tjänst var de skulle ge mig en utmärkt ursäkt för mina kläna studieresultat. Tentamensbokens sidor var fortfarande jungfruligt vita. Jag kunde bemöta min fars förebråelser över ännu en förslösad studietermi med att jag hade varit inkallad. Visst hade jag kunnat utverka en extra slant till en resa till Finland, det hade han säkert gett mig. Men vem skulle jag kunna få som skrev läkarintyg åt mig? Och det kanske inte var så lätt att bli frikallad även om man fick ett intyg, trodde jag. (När befälsomgången väl satt samlad i exercishuset i Umeå sa en major att vi skulle känna oss utvalda; det fanns hur mycket befäl som helst att tillgå, och man hade nästan haft lottdragning; vi som hade blivit inkallade skulle räkna oss som vinnare; jag tror inte att det var någon fler än jag som gjord det.) Gunilla då, hur kunde jag frivilligt avstå från att träffa henne under sex veckor? Jag förstår inte riktigt mig själv på den punkten

(Ja, inte bara den, förstås); jag antar att det hängde ihop med min sangvinska läggning, med oförmåga att helt och fullt överblicka följderna av mina handlingar; att vara inkallad var ett sätt att klara mig ur en knipa (usla studieresultat) och fyrtio dagar går fort och det kan vara fint i Västerbotten under vårvintern och Umeå är en trevlig stad och på I 20 finns min bror som jag inte har sett på länge och varför skulle jag inte låta mig daddas av kungliga kronan några veckor, det skulle bli som en semester, en återgång till mitt gamla liv där jag inte längre hade ansvar själv för någonting, inte en gång för att stiga upp på morgonen och inte heller för den här kärleken mellan Gunilla och mig som i grunden var så olika och som aldrig talade om framtiden som om det inte fanns någon, som om den inte lurade där ute i den stora ovissheten? Jag ville leka igen och på ett foto kan man se hur jag trivdes med att dra på mig uniformen och vara låtsassoldat i svenska armén igen, hur glad och obekymrad jag tittar in i kameran med en tjock porslinsmugg med kaffe i den behandskade handen och en cigarett i den andra medan båtmössan sitter lite nonchalant på sned och kragen på rocken är uppfälld. Jag är beredd att spela rollen som hjälte i någon av det otal krigsfilmer som Junker och jag hade sett genom åren. Jag misstänker att om det hade krävts av mig, om det hade blivit allvar, hade jag förmodligen även offrat mig på riktigt, om kriget hade kommit.

Det kändes tryggt att rycka in på gamla hederliga I 20 som var sig ganska likt, men vad som inte var sig likt, var den behandling som kom mig till del; man hade hyrt ett rum åt mig på stan (i min skolförälskelse Helen Ivarssons mammas pensionat i ett tvåvåninghus bakom busstationen), jag fick inta mina måltider i underofficersmässen i kanslihuset; jag hade nämligen befordrats till sergeant och fått ”läkerolknappar” på axelklaffarna och livrem med koppel tvärs över bröstet. När jag muckade 1950 på hösten hade jag varit simpel vicekorpral med en liten blank pinne på axeln. Jag var ställföreträdande chef för en kulsprutepluton och min plutonchef (min lumpkompis Lindgren från Lycksele) var i sin tur ställföreträdare kompanichef och måste hänga kaptenen i hasorna hela dagarna, och därför var jag för det mesta ensam i spetsen för de fyra vattenkylda kulsprutorna av modell 36 med bemanning. Dessutom fanns det i kompaniet två pv/lv-grupper som hade var sin kanon och var sin kulspruta och de som förde befälet över grupperna tyckte att kulsprutorna bara var i vägen och lyckade övertyga kompanichefen om att de båda pjäserna skulle inordnas i vår pluton så att jag och Lindgren (han hade blivit uttagen till utbildning till värnpliktig officer på Karlberg och var nu fänrik) hade inalles sex kulsprutor med lika många hästkärror att dra försorg om. Jag har aldrig varit svag för tennsoldater, annars hade ju detta kunnat vara en dröm: att gruppera och agera med sådana resurser. Jag kunde tilltalas av det för att det liknade teater. Men det var inte helt enkelt att manövrera med sex kulsprutor av den gamla modell 36 med stakkäppar och vattenslangar och ammunitionslådor; när vi ryckte fram i skogen kånkande på vårt material skramlade det som på

en julfest i plåtslagargillet. Sex pjäserna på linje det låter som en formidabel dödsvägg, men att placera ut dem och leda dem i löspluggskriget var mycket besvärligt om man betänker att en kulspruta snabbt blir upptäckt (ger sig själv tillkänna) och därmed blir ett angeläget mål för fientliga granatattacker och alltså måste ha minst en växelställning förberedd att uppsökas efter de inledande salvorna och att pjäserna inte får befinna sig för nära varandra så förstår man att det blir en lång, utdragen linje och att det är omöjligt, nästan, att skrika kommandon från ena ända av denna till den andra. Vi tillhörde ett lokalförsvarsförband, en bataljon med mogna herrar runt de fyrtiotvå (mogen ålder i en tid då en svart käpp med silverkrycka ansågs vara en passande present när man fyllde femtio; dessutom åkte man ur rullorna när man fyllde fyrtiosju) utfylld med en del yngre som Lindgren från Lycksele och jag bland befälet. Alla de äldre hade varit inkallade under kriget och gjort flera månaders beredskapstjänstgöring. De visste mer om det militära än vi yngre någonsin behövde lära oss, tack och lov! Pekade man bakom ryggen och sa till dem att tältet ska stå där, så brann det i spisen när man vände sig om efter att ha stoppat tobak i pipan (jag rökte pipa i fält, det kändes riktigare så). De var lugna och vart aldrig förvånade över några av de galenskaper som drabbar en i det militära.

Naturligtvis tog sötebrödsdagarna i eget hotellrum snart slut och alla befäls personer kommenderades till Vindeln där vi byggde upp ett tältläger på Brånet ovanför sjukstugan för att ta emot de inryckande meniga. Vi hade kommit sju dagar tidigare bland annat just för detta ändamål; det kallades ”mobiliseringsövning”. Inte bara människor var inkallade. I nattmörker och snö mötte jag plötsligt en bedrövad man som dök upp som spöke ledande en häst som han tyckte att jag skulle ta hand om. Han hade skålat adjö till hästen, det kändes direkt i den rena norrlandsluften. Jag var ute och gick för att kolla vaktposterna och hade för mig att jag hade sett ett antal hästar någonstans mellan de höga furustammarna i skogen (jag är kuskutbildad, men var nu befördrat långt över den nivån, tack och lov igen!). Efter en stunds letande hittade jag den jag sökte, stallfuriren, en av bröderna Landby, kända kraftkarlar, som umeåpolisens inte gärna försökte sätta i finkan ens för det mest uppenbara fylleri. Landby var också inkallad. Jag hade själv sett honom sitta på trappan till sjukstugan med sin sopsäck som han just fått fyllt i förråden med alla prylar som en soldat i svenska armén utrustas med. Då satt han och filosoferade med en öl i handen och befälet som gick förbi tittade på allt annat än honom för att inte väcka några sovande aggressioner (en del människor tycker inte om militärer, särskilt inte officerare). Nu lyste han på oss med en ficklampa och visade den ledsne fodervärden och han häst vägen till ett tält i närheten: Vi måst skriv på nå papper, du och jag, sa han. Även han doftade; jag kände att han också hade vidtagit mått och steg för att bemästra marskylan och av de frostiga blickar som han och hästens herre gav mig förstod jag, att jag inte skulle stanna kvar hos dem där upp bland tallarna där hästarna stod tätt tjudrade

bredvid varandra. Nästa dag rev vi tälten och lastade dem på lastbilar. Vi lämnade in skidorna som vi hade fått ut (det var sista gången som jag stod på ett par skidor). Nu tilldelades vi cyklar och fick order att cykla till I 20, Umeå, en sträcka på fem och en halv mil; färden skulle vara ett prov på de nyinryckta värnpliktigas kondition. De flesta av dessa mogna män klarade cyklingen galant. Jag fick i uppdrag att åka sist i plutonen och mana på eftersläntrarna (de som definitivt inte orkade plockades upp av en efterföljande lastbil; det var som jag minns bara en, en liten mager frisör från Ånäset, som blev vit som ett lakan i ansiktet efter de första kilometrarna, redan innan vi hade kommit till Rosinedal där Elsa Sandgren och hennes bröder bodde; jag fruktade att han höll på att spränga sig).

Umeå blev en besvikelse. Stan var inte alls vad jag hade föreställt mig: mina gamla vänner studerade på olika högskolor och universitet och min bror ryckte ganska snart ut. Lika illa var det i Vindelns: pappa hade blivit chef för apoteket i Luleå och han och Ingrid hade flyttat dit. Det bodde vilt främmande människor i det som en gång varit mitt hem (åter hade ett trygghetstorn fallit), John Antonson var på sjukhus för sin cancer, Fredrik Segerstål gick på läroverk i Norrköping. Jag mötte en av våra grannar på gatan, Persson som bodde i ett brunt trähus bakom apoteket. Jag tror att han var skogsfaktor eller något sådant. Det vimlade av skogsmänniskor i Vindelns. Persson var (hade varit) Vindelns ledande nazist och det berättades att under det kaotiska skedet i april 1945 hade han skickat telegram till Hitler: Vik ej en tum, Persson i Vindelns. Nu hade det gått åtta år och snorbromsen som han bar till föhrrens ära hade grånat. När Persson såg att jag hade uniform började han berätta sina egna lumparminnen från första världskriget. Vi låg förlagda till några små öar utanför Haparanda och vi begrep aldrig vad vi hade där att göra. Det kunde ju inte finnas någon fara där. Ryssland var så tillplattat att finnarna kunde bryta sig loss. Men efteråt har jag förstått, sa han. De där öarna var isolerade och det var en jävla inavel överallt. Hälften av dem som bodde där var antingen missbildade eller idioter eller bådadera. I en stuga hade de två pojkar som saknade hälar och gick och stödde sig längs väggarna. Det är klart att ett kompani unga friska beväringar som var förlagda där under ett halvår gjorde susen!

Annars var det bara doktor Bennet med familj som fanns kvar av våra bekanta och det var också hos dem som jag tillbringade min sista kväll när vi mönstrade av efter den fyrtio dagarna, vilket vi också gjorde i Vindelns innan vi återvände till Umeå för att rycka ut därifrån. Då hade vi haft en slutmanöver under flera dygns förflyttning mellan de två orterna ackompanjerad av ivrigt krigande. Vi gick till fots, också min cykelordonnans som ändå envisades med att med svett och möda släpa med sig cykeln genom skogen. Jag tyckte att han kunde slänga upp sin cykel på någon av våra hästkärror, sex stycken, som körde längs en farbar väg, men han vägrade. Man han gjort honom till cykelordonnans, alltså skulle han vara utrustad med cykel. Övningen karaktäriserades av den sedvanliga militära

klantigheten som när vi fick order att lägga av oss ryggsäckarna för att snabbare kunna rycka fram och sedan måste gå tillbaka mer än en halv mil för att hämta dem. Det misstaget uppmärksammade, oturligt nog för majoren, generalen Colliander som såg ut som en riktig general, lång och tung; jag har en minnesbild av honom från vintern 1950 då jag gjorde rekryten, när han stödd två adjutanter får hjälp att på skidor ta sig över en liten kulle. Han skrädde inte orden under genomgången i exercishuset i Umeå: inför hela bataljonen tvangs majoren stå upp och ta emot svidande kritik medan hans utstående öron blev allt rödare. (Majoren blev efter avslutad militär karriär stans ledande fastighetsmäklare.)

Jag skrev brev; jag tror att vi till och med fick ut portofria fältpostkuvert med svarsfrimärke under fliken så att också svaret blev gratis. Jag skrev till Gunilla att jag älskade henne och längtade mycket efter henne och det var sant och hon skrev tillbaka och även om svaret var kort och inte så glödande som julbrevet anade jag ingenting. Ivar Wennborg i studentteatern skrev och berättade om den mycket lyckade utflykten till Helsingfors och den succé som de hade haft med Livet en dröm. Vid mitt besök hos doktor Bennet hade jag mött en resande i röntgenutrustningar som gjorde sitt årliga besök på sjukstugan i Vindeln. När jag berättade att jag skulle mucka på valborgsmässafton, sa han att han skulle köra bil till Stockholm den dagen. Om jag bara infann mig i Örnsköldsvik på morgonen kunde jag få åka med. Han lovade att stå på så att vi skulle komma till Stockholm i tid så att jag skulle hinna gå ut och fira med mina vänner, och det var klart att jag nappade på ett sådant erbjudande. Gunilla, som var inställd på att jag inte skulle komma till Stockholm på valborgsmässafton hade rest hem till Österbybruk men jag ringde till Per Verner och förvarande honom att jag tänkte dyka upp. Resan hem blev mardrömslik eftersom min chaufför, rötgenresanden, som jag förenades med efter att ha tagit tåget till Örnsköldsvik, berättade medan han trampade gasen i botten på sin Volvo PV, att han brukade köra rally och nu skulle han visa mig hur det gick till; på så vis, försäkrade han mig, skulle vi vara i Stockholm i god tid. Med sammanbiten envishet avverkade han kilometer efter kilometer under argsint kommenterande av medtrafikanterna som enligt hans åsikt inte hade några särskilt djupa trafikkunskaper. Jag minns en otroligt slingrig väg innan Hudiksvall (på den här tiden reste man genom alla samhällen och städer av betydelse, inte runt dem) när jag nästan blev åksjuk, vilket min medresenär tillskrev det faktum att vi hade försummat att äta. För att råda bot på detta slängde vi i oss någonting på en mjölkbar med ögonen (hans) hela tiden på klockan. När det mörknade hade vi hunnit till Gävle där trafiken till och från Furuvik var tät och detsamma var förhållandet mellan Gävle och Uppsala och jag fick i uppdrag att räkna hur många bilar vi körde om. Trafiken från Uppsala till Stockholm på valborgsmässockvällen eggade rallybilisten inom honom ännu mer och när han äntligen släppte av mig på Frejgatan i Stockholm kunde jag knappast stå på benen.

Jag vacklade in på mitt rum hos fröken Karlsson och somnade med en gång och sov som en stock och Per Verner fick förlåta.

Den andra maj som jag minns som en vardag kom Gunilla och hälsade på mig direkt efter Tillskärarakademin. Jag hade längtat efter henne intensivt, mer och mer för varje dag som vi närmade oss återföreningen och jag tror inte att jag någonsin varit så lycklig. (Om man nu kan vittna trovärdigt om sina känslor så långt efteråt.) Igenkännandet med hjälp av alla sinnen, den kroppsliga glädjen, hennes sätt att röra sig, ljuden som hon gav ifrån sig, hennes doft, hennes mjuka hud, hennes händer, läppar, ögon, det slog över mig med plötsligheten hos en störtsjö. Inte märkte jag att hon på något sätt skulle vara besvårad av vårt möte som slutade i sängen (var annars?). Efteråt när jag satt vid skrivbordet och rökte (hon rökte inte på grund av sitt hjärtfel, annars rökte alla människor på den tiden), sa hon att vi skulle sluta umgås. Jag älskar dig inte längre, sa hon. Jag försökte förstå vad hon sa. Har du träffat någon annan? Nej, försäkrade hon, det var kärleken som hade tagit slut. Slutgiltigt som döden. Bara att acceptera, det är sådant som händer. Kunde man inte väcka det döda? Vi måste kunna tala om saken. Hade jag inte bort ana att detta skulle ske? Borde jag inte ha gjort något för att säkra min position, förlovat oss, eller så? ”Legaliserat snusket” som man sa på den tiden när det som numera heter samboförhållande kallades ”Stockholmsäktenskap” och betraktades som omoraliskt, och vad skulle man då säga om det som Gunilla och jag hade för oss? Fast så upplevde jag det inte alls, den innerliga kärleken mellan oss. Jag hade med min vanliga lättsinniga sangvinism utgått från att allting alltid skulle förbli som det var. Men jag förstod att man inte kunde tvinga fram kärlek när den var slut. Vi var båda ledsna för den sakens skull, Gunilla grät till och med. Vi kunde inte fortsätta att ligga med varandra utan att älska varandra, även om Westrin på Skolgatan i Umeå hade rekommenderat just det. Vi ska naturligtvis fortsätta att vara vänner.

Jag fick följa henne hem till Kungsholmen, till porten. Jag ringde henne nästa dag. Hon ville inte komma hem till mig, men sa att jag kunde få besöka henne hos hennes moster. Vi hade aldrig vågat älska i hennes rum och hon kände sig väl säker där. Jag infann mig som vi bestämt, men insåg ganska snart att det gjorde mer ont att träffa henne och inte få älska henne, än att inte umgås alls, och jag reste mig och gick, och hon höll upp ytterdörren för mig och släppte ut mig och det var sista gången jag såg henne (utom något år senare när vi hejade på varandra mellan ett par spårvagnar på Norrmalmstorg). Jag vet inte vad som blev av henne; jag har aldrig försökt få veta det; jag hoppas dock att hon blev mycket lycklig. Jag var bara så jävla ledsen. ”Ett människoliv i våra moderna samhällen genomgår med nödvändighet en eller ett par krisperioder, som drabbar hårt på det personliga planet.” Var jag drabbad av en kris? Hur definierar man kris? Skulle jag ha föredragit att vara död? Absolut inte. Hatade jag Gunilla? Absolut inte. Tyckte jag illa om henne? Jag var ju kär i henne. Det

var hon som inte var kär i mig längre, och jag tänkte inne titta om hennes kärlek (det hade jag nog gjort om det hade funnits en glimt i hennes ögon, en antydning till tvekan i hennes röst, något som hade ingivit mig det minsta hopp), jag hade min stolthet. Men inom mig fanns också en tvekan om jag egentligen var mogen för ett långvarigt, djupt förhållande med en kvinna, särskilt som hon inte delade mina intressen. Var det därför som hon hade slutat älska mig, därför att hon ville ha ett sällskap som var mer av hennes egen sort, någon som hon kunde gå ut och dansa med och bjuda hem till jägmästarbostället på kräfts-kiva? Hon hade sett mig i min (enligt min egen uppfattning) djupaste förnedring, då jag hade misslyckats med att hålla tal vid Studentteaterns jubileum. Inte med ett ord hade någon av oss berört den episoden och kanske hon inte en gång hade lagt märke till min svaghet? Eller så brydde hon sig inte om den i sitt då förälskade tillstånd? Jag hade varit frisk och glad och full av förväntan när jag kom tillbaka från militärtjänsten i Umeå och nu kände jag det som om jag hade hamnat på en begraving; hon kunde lika gärna ha avlidit, hon var lika oåtkomlig för mig som en död. Det var första gången jag varit med om något sådant här och jag visste inte riktigt hur jag skulle tackla situationen. När José Karlsson i Ystad och jag gjorde slut hade jag känt en stor lättnad, men en sådan känsla ville inte infinna sig den här gången. Kanske borde jag följa det råd som man brukade ge hundägare när deras hundar har dött: skaffa genast en ny! Men jag var inte alls attraherad av någon annan flicka, jag hade inte sett åt andra tjejer än Gunilla på mer än ett halvt år, nu ingav de mig bara avsmak eller bästa fall likgiltighet. (Fast i backspegeln hade jag nog kunnat bli tröstad av den rätta kvinnan infall hon tagit mig i sina armar, bokstavligen väddat till min kropp, varit djärv och knäppt upp min gylf; jag hade (har) en svag karaktär.) Jag minns inte mycket av försommaren 1953. En gång träffade jag Yngve Gamlin och när han frågade hur jag hade det, berättade jag att jag var olycklig. Yngve hade just upptäckt Tidens klassikerserie och försökte trösta mig med att så länge det fanns ryska klassiker behövde man inte vara olycklig. Yngve var strängt upptagen med många järn i elden varav ett var dekoren till en komedi av P G Wodehouse på Oscars. Regissör var Teddy Sandegren, som jag hade samarbetat med i Arbetslaget för svensk scenkonst förra året. Han var en av många personer som rörde sig i kanten av studentteatern, där han gärna ville få chansen att regissera, en hygglig själ som vi inte tilltrorde begåvning i klass med ambition, och som därför aldrig kom att anlitas av oss; (inte bara därför, utan också för att han inte delade vår teatersyn – trodde vi.) Att han hade lyckats få ett regijobb på Oscars förvånade oss.

Som ett fuffigt regigrepp hade han låtit kopiera Yngves ritning på hur scengolvet skulle disponeras och delat ut den till skådespelarna. Större delen av scenen upptogs av ett båtdäck eftersom pjäsen utspelade sig ombord på en lyxångare, resten av golvet var hav. Tollie Zellman lär ha anmärkt att det var första gången hon spelade teater efter sjökort. Pjäsen

på Oscars var en av alla begivenheter som förekom i Stockholm denna sommar när staden firade sitt 750-årsjubileum; man byggde upp en scen i Kungsträdgården där Hagge Geigert underhöll folk mest varje dag och det öppnades en teservering vid Karl XII:s torg som blev Per Verners och min dagliga mötesplats och där alla bekanta dök upp förr eller senare under dagens lopp. Själva jubileet invigdes en junikväll av Inga Tidblad som läste en prolog från scenen i Kungsträdgården och att det hölls tal och sjöngs inför en jättepublik på drygt hundratusen stockholmare av vilka jag var en; vad som sades och vad som sjöngs har jag inget minne av, däremot mins jag att den stora folkmassan hela tiden befann sig i malande rörelse, långsamt men obevekligt, så att man omöjligt kunde stå stilla utan ofrivilligt fördes runt av strömningar i folkhavet. Det blev efter ett tag mycket obehagligt och jag och mitt sällskap försökte ta oss ut på Trädgårdsgatan, men blev brutalt inknuffade i Kungsträdgården igen av ridande poliser som tryckte sina hästar sidlänges mot oss; till slut lyckade vi komma ut på Hamngatan allra längst bort från scenen och jag lovade mig själv att aldrig mer ge mig in i en sådan folkmassa.

Herr Karlsson fick extraarbete på Stadshusrestaurangen där det skulle ätas jubileumssupé och han stod i flera dagar och korkade upp vinflaskor medan kulören på hans violetta näsa djupnade. Han tog med sig de flotta tryckta menyerna som presenter till fröken Karlsson och mig och vi lät oss likt mannen vid fläkten hänföras av de välljudande namnen på rätterna. Mitt i i det stockholmska firandet slog Nemesis till i form av en paratyfusedemi. Sommaren 1953 kom att gå till hävderna inte bara som jubileumssommaren utan också som paratyfussommaren. Smittan påstods komma från ett slakteri Ljungby och jag minns restauranger som hade satt upp plakat på dörren: Vi köper inte kött från Ljungby. Min farfar som bott i Ljungby i sin ungdom berättade att han minsann kände till det där ohygieniska slakteriet som slängde avfallet i en å där man också tog sitt vatten. Yngve Gamlins fru Britt hade gjort det mest förbjudna: ätit råbiff och hon blev liggande i flera veckor på sjukhus. De intagna måste lämna bakteriefria prov tre veckor i rad för att bli förklarade som smittofria, och Britt Gamlin och andra med henne lämnade kanske godkända prov under två veckor för att åka dit på det tredje. Då var det bara att börja om. Yngve var mycket irriterad, hans förhållande till hustrun blev tidigt spänt; hon tyckte inte om teater, påstod han, hon förstod inte hur viktigt det var för Yngve att vara hemifrån mest varenda kväll i veckan. Han erbjöd henne att följa med men hon trivdes inte bland de teatermänniskor där Yngve numera hade blivit ett aktat namn och en gärna sedd sällskapsbroder.

Per Verner Carlsson fick låna Hasse Dahlins lägenhet på Svartmannagatan i Gamla Stan medan Hasse och hans familj var på semester på Gotland (?). Jag var ofta där och varje kväll blev våra resonemang avbrutna av den nya flugan: sightseeing från luften med helikopter. Maskinen gjorde minst en gång i timmen en sväng med turister runt den närbelägna

tyska kyrkans torn och dränkte våra samtal med sitt dånande. Bodil Kåge, som var med, envisades med att kalla det nya monstret ”Heliokloptern”, till Per Verners stora irritation. Helikopter, heter det. Javisst, ja, förlåt! Efter en stund fylldes luften över taken i Gamla stan åter av det dånande ljudet. Nu kommer heliokloptern igen. Per Verner såg ut som om han tänkte hoppa ur skorna. (På 1950-talet hade vi skorna på oss inomhus.) I kyrktornet fanns dessutom ett klockspel som dock inte plingade lika ofta. Det som hände nere på gatan berörde oss inte så mycket, men däremot tycktes alla störande ljud komma ovanifrån och från sidan där högst uppe i huset.

En förmiddag när jag hade klättrat upp för de fem trapporna utan hiss fann jag Per Verner i upplösningstillstånd; Bodil hade gjort slut. Med gråten i halsen beskrev han de olika strategier som han planerade att använda för att vinna tillbaka henne. Bland annat tänkte han klä ut sig till fågelförsäljare. Jag är rädd för att jag, som nyss gått igenom detsamma och fortfarande hade stora blåmärken på själen, inte var till någon större tröst. Efter en sorglig vecka tog Bodil Per Verner till nåder igen. Han hade inte behövt klä ut sig, men upplevelsen gjorde honom försiktigare i fortsättningen. Han tog henne inte längre för given och jag tror att den var en av flera anledningar till att de gifte sig, skaffade sig lägenhet och gjorde sonen Matti som föddes på våren 1955 (inte nödvändigtvis i den ordningen). Per Verner - Carlsson dog den 19 april 2004. Jag brukade hälsa på honom när jag någon gång besökte Stockholm, men vi talade aldrig om det som hände 1953.

På våren kom min bror Bengt till stan för att arbeta som praktikant på Drottningholms sötvattenslaboratorium; han skulle inleda sin utbildning till fiskmästare. Det nya annorlunda yrkesvalet kom sig av att han inte kunde gå vidare på någon av de banor han tidigare hade tänkt sig. Teckningslärarkarriären hade han lagt på hyllan. Han hade börjat inse att det inte skulle passa hans temperament att vara lärare. Att bli bonde visade sig i praktiken vara näst intill omöjligt. Han hade visserligen gått ett år på lantmannaskolan i Umeå, men för att få köpa jord måste man ha förvärvstillstånd och det var mycket svårt att få. Speciellt svårt var det för den som i likhet med Bengt inte hade bönder i släkten i de närmaste generationerna bakåt. På fars sida fanns det bara snickare och mjölnare och på mors var det sjömän, lotsar och skutskeppare. Så pappa och Bengt hade vandrat iväg till Arbetsförmedlingen och pratat med en yrkesvägledare (inte samma som jag, förstås, eftersom deras fanns i Luleå och min arbetade i Umeå). Min bror sa att han gärna ville ha ett yrke där han fick vistas en hel del ute i friska luften och då föreslog yrkesvägledaren honom att utbilda sig till fiskmästare. Det skulle ta fyra år: två års praktik och två år på fiskeriskolan i Göteborg. Ingen av oss hade hört talas om yrket förut; vi hade fiskat under vår uppväxt: metat, dragit drag och lagt ut en mjärde, kommit hem med mörkt till katten och ibland hade vi fångat abborre som vi glödstekte i tidningspapper. Senast jag såg Bengt fånga en fisk var när

han fick en gädda på kastspö i Vindelälven, men det var flera år sedan och man kunde knappast påstå att han hade haft fiske som hobby ens. Men han bestämde sig ändå att för att ge sig på en ny karriär och att få komma tillbaka till Stockholm var ett extra plus. Där fanns fortfarande de gamla vännerna från tiden på Konstfack, däribland Svinken (som också han hade övergivit konstnärsyrket) och Svinkens kamrat från Finspång, Tore, som läste till byggnadsingenjör på Stockholms Tekniska Institut på kvällarna och jobbade på ett byggföretag på dagarna. Nu på hösten hade han köpt en segelbåt i Torshälla och seglat den över Mälaren till Göta Segelsällskap på Långholmen där han hade hyrt sig en båtplats. Det var en Starbåt, byggd 1932, den kostade 600 kronor och hette Trou de l'Air. Hur någon kommit på att en båt skulle heta Luftgrop, låt vara att del lät bättre på franska än på svenska, är en gåta. Den som tog in båten till Sverige hette Åkerlund och var förmodligen av den rikemanssläkt som var bokförläggare och på sin tid gav ut Åkerlunds konversationslexikon i trettio band som jag ägde. Namnet kanske var hans idé, kanske betydde luftgrop inte detsamma 1932 när folk ännu inte hade börjat flyga på allvar? Det märkligaste var att Tore som aldrig hade suttit i en segelbåt förut ändå hade lyckats segla henne ensam den långa vägen utan missöden. Det fanns ingen motor ombord, bara ett par paddlar att ta till om man behövde driva fram båten med annat än vinden. Starbåten är internationell kappseglingsbåt, konstruerad omkring 1900 för att segla i lätta vindar på de schweiziska sjöarna. Den är så lätt att den seglar nästan på riggen och man måste vara snabb med fallen, både när man ska hissa seglen (28 m²) och ta ner dem igen och det är ingen enkel uppgift, särskilt för en som aldrig har seglat förr. Jag som alltid älskat båtar blev eld och lågor när jag fick höra talas om Tores nyförvärv. Jag skymtade möjligheten att kanske kunna komma ut och segla igen. Moster hade berättat om morfar och morbröderna och deras bravader till sjöss och dessutom hade jag varit gast på farbror Birgers folkbåt i Kåge när jag var tolv år (en ganska oduglig gast, som han av någon anledning ville ha med sig, kanske därför att jag var den ende som alltid ställde upp, come rain, come shine; dessutom var farbror Birger en man för sig, som hade studerat arkitektur i Berlin och därför svor på tyska och jag som hade tyska som första språk i läroverket i Skellefteå förstod faktiskt vad han sa.). Jag blev också genast god vän med Tore. Jag lovade på stående fot att ställa upp och hjälpa honom att utrusta båten till våren, skrapa och måla, och eftersom båten var av mahogny och den eldrivna handslipmaskinen inte var uppfunna ännu fick jag göra rätt för mina ord, även om det fortfarande var sommaren nittonhundrafemtio och långt till vår.

Jag hade också lärt känna nytt folk som hade sökt sig till studentteatern, bland andra en intelligent flicka som hette Nenne Ramstedt och var från Djursholm. De båda juridikstuderandena Ivar Wennborg och Sigge Holstad, var från samma stad. (Nennes bror Dick skulle senare bli chef för Storan i Göteborg). Nenne var till skillnad från de flesta av oss

andra anglofil och så direktörsdotter hon var visade hon stor entusiasm för Joan Littlewood och hennes Theatre Workshop, som hade kommit som en frisk fläkt från England med en mild form av satirisk politisk teater. De gästspelade i Sverige i början på femtiotalet. Nenne översatte en av Littlewoods pjäser, en fars, och jag satte upp den på studentteatern med Sigge Holstad som en elak miljonär i rullstol och den undersköna Brigitte Ornstein som gangsterbrud och stockholmskisen Bengan Wittström som gangster. Dekorator var en konsthistoriker som hette Ragnar von Holten, en duktig tecknare som dock hade något fel på ögonen så att han måste ha en stekpanna för att slå i en spik och jag fick alltså vara inte bara regissör utan också teatersnickare och det blev många spikar att slå i, för Ragnar byggde ett bibliotek åt miljonären med ett stort antal hyllor utformade som pappklädda lådor där han målade bokryggarna så fantasifullt att någon kritiker anmärkte att det inte såg ut som den rike mannens skinnbandsbibliotek utan mera som bokälskarens brokiga samling. Föreställningen avlöpte hyfsat fast jag kan inte komma ihåg var pjäsen hette.

Stockholmlivet var sig likt; jag ringde Per Verner Carlsson och vi sågs på téserveringen i Kungsträdgården och han berättade att han funderade på att översätta en av Michel de Ghelderodes pjäser: Balladen om den store Macabern. Vi hade tidigare snackat om olika pjäser av denne försummade belgiske författare: Skatan på galgen, Röd Magi, som vi hade läst igenom tillsammans, det vill säga PVC tolkade det mesta för mig. Per Verner och Bodil bodde numera i en lägenhet på Östermalm som PVC:s bror som var byggmästare (eller arbetade på ett byggnadsföretag) hade fixat. De hade inrett lägenheten med sparsmakad precision, bland annat med enfärgade gardiner i olika nyanser, och vi skämtade om att de skulle sy upp caper som besökarna skulle ta på sig så att de inte skulle förstöra harmonin med sina skrikiga och smaklösa kläder.

Genom Lars Hansegård och Gubben Alm hade jag lärt känna Yvonne Håkansson som hade egen lägenhet på Gärdet. Hon var dotter till den avlidne kompositören Knut Håkansson och hans änka som hade konserverats av Ture Rangström. Yvonne hade en liten son som man knappt såg till och vem som var far till barnet sades aldrig. Hon hade ett sydländsk utseende, olivfärgad hy och mörkt hår och jag tyckte att hon var mycket tjusig. Hon hade gott om pengar (åtminstone föreföll det så) och bjöd gärna på mat och fika. Hon läste på Sopis och dansade dessutom för Birgit Åkesson. Hennes lägenhet blev tidvis som ett andra hem för mig. Jag förälskade mig i Yvonne men längre än till häftigt kyssande i baksätet på en taxi kom jag inte. Vi hade delat en flaska starkvin på ett kafé vid Sveavägen. Vi satt på uteserveringen och beställde in saft, som vi hällde i blomlådorna, när ingen såg det; därefter fyllde vi glaset med vin ur en medhavd butelj (Yvonne hade skaffat vinet, jag var ännu inte tjugofem och fortfarande motbokslös); servitrisen måste ha undrat varifrån vi fick vår glädje och livslust, kanske trodde hon att den kom sig av kärlek? Yvonne var en verk-

lig vän som uppmuntrade och inspirerade, samtidigt som hon bekymrade sig för min materiella välfärd. Hon ”mammade” mig och det passade mig precis, jag som har talang som matfriare. När hon förstod att jag tyckte om Forellkvintetten, köpte hon skivorna åt mig. Jag hade ingen gramfon att spela dem på, så de fick ligga kvar hemma hos henne och jag kunde lyssna på dem när jag var där. Samma gjorde hon när hon fick veta att jag gillade Erroll Garner. Yvonne verkade stark; jag kunde inte veta att hon var så skör; min människokänedom var för grund eller också var jag inte känslig nog, uppfattade inte signalerna.

Jag minns från studentteatern det året att Arne Forsberg satte upp Hjalmar Bergmans Porten med Gösta Borg i huvudrollen, Gösta Borg var en av Stockholms ledande amatörteaterskådespelare, till yrket socionom. Han jobbade på bostadsförmedlingen, som han beskrev som en nästan livsfarlig verksamhet; han var ständigt utskälld och fick mottaga massor av hotelser; smockan hängde i luften när frustrerat folk inte fick någonstans att bo. Gösta hade jobbat i Arbetslöshetskommissionen på trettioalet och tyckte att det var ingenting jämfört med bostadsförmedlingen. Till Porten hade Yngve gjort en av sina mest lyckade dekorationer, en tunn ljusgrå slöja som han spände i en båge runt scenen från golv till tak. Genom att belysa den framifrån blev den ogenomskinlig och det förstärkte han ytterligare genom att hänga svarta draperier bakom. Längst bak i fonden fanns en blå himmel och framför den stod ett grönskande träd och när Gösta Borg som den döde mannen trädde ut genom porten hade Yngve dragit undan de svarta draperierna och belyste skarpt trädet i fonden. Som genom ett trollslag upplöstes rummets väggar och den döde gick mot ljuset och det bättre livet (efter döden).

En inbjudan hade anlänt till Stockholms studentteater att skicka representanter (två stycken) till sommarens studentteaterfestival i Erlangen i Västtyskland. Vi bestämde att Sigge Holstad och jag skulle åka (jag tror vi var de enda som frivilligt ställde upp). Det handlade om en vecka i juli och jag lyckades övertala pappa att försträcka mig lite extra och Sigge gjorde sammaledes med sin mamma i Djursholm, som var änka. Hans far hade varit norsk minister i Turkiet och Sigge satsade också på en karriär som diplomat. Hans båda systrar arbetade redan på UD, och han skulle bara bli klar med sina juridikstudier och därefter skulle hans morbror som var kabinettssekreterare ta hand om honom. Han hade varit i Arosa i Schweiz och läst franska och var det idealiska sällskapet på en sådan här resa som inte enbart skulle vara ett nöje utan också innehöll en del representation, (Sigge blev med tiden JO.) Tyskarna betalade resan inom Västtyskland och kost och logi för oss under själva festivalen. För att hålla nere utgifterna bestämde vi att vi skulle lifta till tyska gränsen, där våra biljetter började gälla och vi kunde åka tåg. Vi ställde oss alltså en solig morgon iförda våra studentmössor vid Riksettan söder om Stockholm där vägen till Hälsingborg och kontinenten började och gjorde tecknet med våra tum-

mar. Första turen kom vi till Jönåker där vi blev stående i en dikesren i gasande sol och ingen längre tyckte ta notis om oss. Vi plockade prästkragar och viftade med våra buketter men det dröjde en god stund innan någon stannade, en man som sa att det skulle bli roligt att få någon att prata med. Därefter yttrade han inte ett ord så länge vi satt kvar i bilen. På kvällen hade vi kommit till Örkelljunga i norra Skåne, dit vi tagit oss efter ett antal bilbyten, hungriga som vargar eftersom vi inte hade ätit sedan vi fått frukost hemma i Stockholm. I Örkelljunga fanns ett inbjudande värdshus där matsedeln toppades av fläskkotlett, 10:-, dyrare än vi hade planerat, men man lever ju bara en gång: Fröken, två fläskkotletter, tack! Då kan herrarna börja med smörgåsbordet, sa servitrisen med en gest och vi följde hennes pekfinger med blickarna och upptäckte ett smörgåsbord som var lika långt som huset var brett, dignande av sillinläggningar och rökt ål och köttbullar och Janssons frestelse och korvar och omeletter och sallader och många sorters bröd och smör och en mindre armada av ostar och leverpastej och patéer och mängder av andra smårätter och inläggningar och anrättningar av olika slag; befann vi oss icke i matlandet Skåne? Fritiof Nilsson Piraten hade inte kunna göra det bättre. Vi kastade oss över anrättningarna och en stund senare satt vi utmattade på var sin stol i matsalen och tvingade i oss fläskkotletterna. Av ren snålhet, för vi behövde dem inte för att fylla magarna. Det visade sig vid närmare granskning av matsedeln att smörgåsbordet ingick som förspel till alla rätterna. Vi hade inte behövt välja de dyra kotletterna för att bli mätta, det hade räckt med köttbullarna längst ner på matsedeln. Konnässörer anser att man inte kan äta smörgåsbord av denna stora modell, typ julbord, utan att dricka snaps till, att det rent av skulle vara farligt att inte ta snaps, men snapsar undvek vi; det var vi inte begivna på, och det var säkert tur för jag har ändå, trots nykterheten, inget minne av hur vi bar oss åt för att ta vi oss till Helsingborg och vidare till över Öresund till Helsingör.

Det var för sent att lifta vidare. Vi hittade ett hotellrum högt uppe i ett hus nere vid kajen med utsikt mot Sverige och där återhämtade vi krafterna inför det tumviftande som vi förutsåg under nästa dag. Men där blev vi besvikna. Danskarna åkte omkring i små, svarta bilar och alla bilarna var fulla med passagerare. Kom det en bil, så satt det inte en ensam chaufför i den som i Sverige utan en hel släkt, barn såväl som gamlingar; man hade kort sagt inte plats för Sigge och mig. Efter att ha förslösat en hel dag utan att få en enda meters lift gick vi på kvällen till järnvägsstationen och köpte var sin tur och returbiljett, tredje klass, till tyska gränsen. Därifrån kunde vi använda våra från Erlangen uppsända biljetter och ett dygn senare var vi framme vid resans mål. Vi blev inkvarterade i ett Gasthaus av äldre modell där man gav oss ett rum med dubbelsäng på tredje våningen. En trappa ner fanns toaletten av modell utedass med en vånings fallhöjd, man sket med en viss fördröjning ljudmässigt. För bimmelibim hade man utrustat oss med rymliga pottor och om man först tyckte att de var stora, insåg

man snart det kloka i detta med tanke på den ölkultur som rådde i det främmande landet och som man snabbt lockades in i. Gott och billigt öl serverades i Stiefeln, glasstövlar, som rymde två liter. Fulla pottor tömde man på fädrens vis genom fönstret ut mot gatan och på så sätt blev jag bekant med damen i rummet bredvid när vi samtidigt slängde upp våra fönster och stack ut armarna med porslinspjäserna och artigheten avtv- ingade oss ett Guten Abend medan det ljudliga plasket nedanför på gatan avslöjade oss. Tyvärr fördjupades inte bekantskapen, kanske beroende på öl i större kvantiteter verkar dämpande på driftslivet, åtminstone på mitt.

Sigge och jag lärde oss snabbt att hitta den trevligaste Bierstuben, där människor sjöng och skrattade, till skillnad från den tysta, sammanbitna bacchusdyrkan som vi var vanan vid från Lindgårdens nedre eller ölfiket på Frejgatan bredvid Gerhard Petterssons verkstad eller för den delen den mera soignerade Dramatenrestaurangen. God och glad ropade jag på Käsebrotchen och någon svarade på klingande norska, och på det viset lärde vi känna Käte Bråten från Oslo Studentteater och alla hennes kompisar från samma stad. De hade kommit till Erlangen med en Holberg-pjäs. Deras danske regissör var rädd att publiken inte skulle förstå Holberg på norska och hade därför satt i sinnet att upplysa åskådarna. Han hade skaffat sig en stege med vars hjälp han före varje akt klättrade upp på scenen ur orkesterdiket och läste upp en egenhändigt skriven innehållsredogörelse på en tyska av mycket originell sort som han hade konstruerat själv och som rev ner fler skrattsalvor än Holbergs lustigheter. Det hela kulminerade när han inför fjärde akten klättrade upp på sin stege och sa: Nun habe ich nicht mehr geschrieben. Ich habe nicht Zeit gehabt. Nun muss Sie selbst verstehen. Oslo studentteater blev populär i Erlangen.

De flesta pjäser som visades på festivalen var tyska, från olika västtyska studentteatrar, ofta två olika föreställningar om dagen. Varje förmiddag följde en genomgång av prestationen från föregående kväll. Jag minns en Shakespeareföreställning med en ovanligt ledsam narr, där jag vågade ha synpunkter under morgongenomgången. En tysk professor spände ögonen i mig och sa på sitt djupsinniga sätt: Was ist denn doch eigentlich ein Narr? Er ist lustig, sa jag och fick genast en privat överhaling av Sigge som med den borne diplomatens kunskaper sagt att man aldrig skulle svara en debattör på hans eget språk. Med en tysk talade man engelska, med en fransman tyska och med en engelsman franska. Jag kommer också ihåg en annan pjäs som tilldrog sig i ett fyrtorn där man spelade en märklig ”sak – teater”. Skådespelarna kunde inte yttra en replik utan att samtidigt göra något med händerna, röra vid någonting, stoppa pipan, ta upp boken och lägga den ifrån sig, flytta stolen. Eftersom man upplevde att rörelserna var pålagda, inte följde naturligt ur texten eller personligheterna, gjorde framförandet ett så besynnerligt intryck att jag fortfarande efter femtio år tycker mig kunna se föreställningen framför mig; ändå kan jag inte minnas vad den handlade om. Ytterligare en tysk pjäs hade skrivits av en bokhandlare,

en ung man som släpades upp på scenen och introducerades före föreställningen. Den var riktigt dålig, helt i klass med pjäsen och den obarmhärtiga tyska publiken skrattade rätt och på fel ställen och när sista akten avslutades med att hjälten utropade: Die Sonne geht auf! och det samtidigt blev kolsvart på scenen och i salongen, visste munterheten inga gränser. Av helt andra orsaker minns jag en stram och intensiv uppsättning av Fröken Julie från universitetet i Ljubljana. Jag frågade deras regissör, en allvarlig herre i korrekt kostym med slips och borstade skor, varför de valt just den pjäsen och han verkade förvånad över frågan när han svarade att det var bra teater. Några klassperspektiv eller synpunkter med marxistisk färgläggning på grevinnan och betjänten anlade han inte, denne den förste människa från andra sidan järnridån som jag träffade. På en biograf i Erlangen gick Alf Sjöbergs filmatisering av Fröken Julie och Sigge och jag gick och såg den. Man hade dubbat den till tyska och Ulf Palmes manliga röst med sitt mörka vibrato var ersatt av en ljus tenor vilken kom filmen att kännas som en parodi.

Bland det som Sigge och jag gjorde direkt när vi kom fram till vårt resmål var att smaka coca-cola, eftersom drycken var förbjuden hemma i Sverige. Vi hade klättrat upp på en höjd ovanför Erlangen, till en uteservering som hette Burghbergterasse. Vi satt omgivna av spaljerade träd där det växte mogna persikor som vi bara kunde sträcka ut handen och plocka och äta. Där beställde vi var sin rom och coca-cola för att få smaka det förbjudna (rom var ju även det en knappt tillåten dryck för oss båda ännu motbokslösa). Jag hade varit inne i en affär och köpt en karta över stan och hittade vi en liten å där det fanns ett badställe (Bad) som Sigge och jag uppsökte: en svart göl där några småpojkar dök och plaskade. När man klev i försvann kroppen genast. Stoppade man ner handen i det dyiga vattnet kunde man inte se den längre. Vi tröstade oss med att vi hade gjort vår hygienska plikt; något badrum fanns inte på värdshuset där vi bodde. Några dagar senare när vi var ute på stan och promenerade och svängde runt ett gathörn upptäckte vi en flott swingpool i en fräsch badanläggning som inte fanns utsatt på vår karta. Förklaringen fick vi när vi upptäckte att kartan var tryckt före andra världskriget. Den moderna badanläggningen som vi hade stött på hade amerikanarna byggt.

Inte långt från Erlangen ligger Bayreuth och på Festivalens kontor sa de att de kunde skaffa oss studentbiljetter om vi ville se någon av Wagnerföreställningarna där. De skulle kosta tjugo mark vilket motsvarade ungefär tjugofem svenska kronor med den dåvarande kursen 1 västmark = Kr 1:20. Det skulle visserligen gräva ett djupt hål i reskassan och till detta måste också läggas en (i och för sig inte dyr) tågbiljett, men vi resonerade som så att det gällde att passa på tillfället när vi nu var så nära och beställde var sin biljett till Tristan och Isolde och anlände till Festspielhaus i Bayreuth en solig söndag för att inta våra platser på föreställningen som började klockan fyra på eftermiddagen och beräknades vara slut klockan

tio på kvällen, sex timmar inklusive två timslånga pauser. Vi hade klätt oss så väl som vår liftargarderob tillät, men var förstås ändå som sparvar i trandans, omgivna av idel lyx: gråhåriga herrar med smoking, som stödde sig på välvuxna unga damer i långa klänningar som utom större delen av sina behag även exponerade mängder av glimmande ädelstenar och smycken av guld. Vi fick försöka se intellektuella ut. Det året präglades uppsättningarna av Wieland Wagner (dotterson till mästaren?) som hade gjort rent hus med den naturalistiska bråten på scenen. När ridån gick upp för första akten såg vi bara ett stort båtdäck med en reling som gick i en båge runt scenen och över denna hängde ett enormt segel och mellan det och relingen skymtade man den blå himlen. Isolde och hennes tjänarinna Brangäne stod rätt upp och ner och sjöng och när Brangäne senare skulle göra i ordning kärleksdrycken (eller giftet) fick hon ligga på knä på däck och plocka i ett schatull som hon hämtade in från kulissen. Jag upplevde att det var alltför statuariskt, för minimalistiskt, för händelseöst, för anspråksfullt, som en rit i en religion med Rickard Wagner som profet, solkad av den nazistiska smittan; det som Hitler älskade kunde jag inte tycka om. Och ändå, på samma gång, fanns denna märkliga förtrollning i musiken, det oförklarliga, gåtan utan annat svar än att det inte finns några enkla svar, att världen aldrig kan uttryckas i en formel. (Till det märkliga i Tristan och Isolde hör den schopenhauerska dödslängtan som Wagner låter Isolde uttrycka: när hon upptäcker att hon råkat förväxla giftet som hon ville dela med Tristan med kärleksdrycken sjunger hon ungefär: Dödens bittra stund förbytt i livslångt kval.; den exakta motsatsen till hur jag med min dödsskräck upplevde tillvaron.) De långa pauserna mellan akterna var avsedda för att man skulle återhämta sig med mat och dryck och därför fanns det en speciell Festspielrestaurant med priser långt över vår horisont Vi fick söka oss till en enklare konditoriservering som väl också hörde till etablissemangget och där Sigge förvånade servitrisen med att beställa Schlagzähne. Nur Schlagzähne? Ja. Siggas mamma tyckte att han hade blivit för mager och han hade bestämt sig för att göda sig med vispgrädde. Siggas mamma var en bestämd dam som skrev brev till Sigge i Erlangen och som Absender på kuvertets baksida skrev sig som Frau Holstad, geboren Freiherrin Beck-Friis. För att imponera på brevbäraren, sa Sigge. Jag drack kaffe med bulle och kände mig inte väl till mods. Jag hade ingen vana vid stor opera och Wagner stod mig upp i halsen. Mitt förhållande till Wagner var inte det bästa; jag ansåg att hans musik var att betrakta som ett berusningsmedel av grövsta sort: att höra Wagner var som att dricka brännvin, avtrubbande. Naturligtvis lade sig min bristande musikalitet i vägen för upplevelsen: det var som en låst dörr, som jag inte kunde forcera hur jag än ansträngde mig, en mur mot vars skrovliga yta jag slet mina fingrar blodiga. Blotta tanken på att krypa in i mörkret och sitta där i ytterligare en timme och tjugo minuter kändes ytterst motbjudande. (Senare har jag kommit att uppskatta mycket av Wagners musik; somligt älskar jag. Kanske berodde min dåtida

aversion mot Wagner på att vi hade fått in flera hängivna wagnerianer i studentteatern, Lars Runsten och Erik Gustaf Rödin för att nämna några, och att jag drevs av ren motsägelselusta?) (Så barnslig var jag.) Jag berättade det för Sigge som satt där och slafsade i sig sin grädde. Fel av mig: Sigge ”slafsade” inte. Han var en storväxt, grovt byggd man med basröst som knarrade på grund av att hans stämband var för långa. Han gick och övade för att få bort den defekten hos en doktor Cogén, samma röstdoktor som Lars Hansson anlitate. Sigge ägde det perfekta bordsskick som diplomater måste ha. Han försökte lära ut det till mig: att inte dricka till maten utan i väl avvägda klunkar mellan de färdigtuggade tuggorna, att inte luta ryggen mot stolens ryggstöd, att inte dricka till soppan etc. nyttiga kunskaper som jag skämtsamt slog ifrån mig då, men som jag ändå lärde mig till framtida glädje. Tänk på det, små barn! Tänk vilken fördel att kunna sitta vid vilket matbord som helst och veta med sig att man inte behöver vara rädd för att göra bort sig? Alternativet är att bli så känd och berömd att man blir förlåten hur man än uppför sig, men det är mycket svårare.

Sigge sa att han för sin del skulle se operan färdig. Den existensiella ångesten, som inte hade visat sig på länge, högg klorna i mig där på kaféet i Bayreuth och jag sa att jag skulle hitta på något annat att göra och möta Sigge i nästa paus på konditoriet igen. Sigge gick tillbaka in i Festspielhaus och jag tog en promenad på stan och plötsligt stod jag framför en annan teater. Den var öppen och jag steg in. Det visade sig vara en riktig 1700-talteater inredd av någon ur Bibiena-familjen, kändisar för oss teaterhistoriker; en av dem hade till och med varit verksam på Drottningholmsteatern. En vänlig vaktmästare visade mig runt, uppmuntrad av det jag kunde berätta om Drottningholm som han väl kände till; han beklagade att teatermaskineriet från Bibienas tid var borta liksom även dekorationerna men den fantastiska guldsmidda salongen med sina rader fanns kvar. Med den snälle mannens hjälp lyckade jag fördriva en stor del av tiden i väntan på att Tristan och Isolde äntligen skulle dö sin kärleksdöd och Sigge och jag kunde ta tåget tillbaka till Erlangen. Det som blev över av de dryga timmarna tillbragte jag på en bänk under en lykta i en park med att skriva en artikel där jag just attackerade Wagner för hans ointelligenta mysticism och jämförde honom med Mozart och dennes spirituella klarhet. Eftersom jag inte hade med mig något anteckningsblock använde jag alla lediga ytor i programmet till Tristan och Isolde. När jag kom hem skrev jag rent funderingarna och försökte sälja artikeln till Erwin Leiser på Morgontidningen som Per Verner - Carlsson och jag hade lärt känna. Han avböjde vänligt och beställde istället en artikel av mig om festivalen i Erlangen, som jag skrev och han publicerade. (Båda artiklarna inklusive det nerkladdade programmet från Bayreuth är försvunna.)

Nu hade jag gripits av resfeber; jag befann mig nere i Franken, inte långt från Bayern och kände historiens vingslag. Här hade den store Gustav Adolf strövat omkring med sin armé. Leipzig låg i Östtyskland

så det var inte att tänka på, men München fanns inom räckhåll, bara någon (några?) timmars resa söderut. Jag snackade om mina planer med Jörgen Cederberg som befann sig i Erlangen i sin egenskap av ordförande i Uppsala Studentteater och han var genast med på noterna. (Sigge var tvungen att åka hem efter festivalens slut, om för att ge sig av på någon av sina språkresor minns jag inte; han var allvarligt inställd på att förkovra sig i franska.) Mitt problem var som vanligt av ekonomisk natur. För mina sista styvvar ringde jag till Luleå och lyckades övertala pappa att så snabbt som möjligt telegrafera över pengar till en bank i Erlangen. Sedan återstod bara att vänta. Jag gick in på banken och hörde efter tre gånger om dagen. Jag bodde kvar i rummet ensam sedan Sigge åkt hem. Hyran, 2 mark per dygn, skulle jag betala när pengarna kom från Sverige (det berättade jag inte för värdinnan). Det var inte dyrt i Västtyskland på den tiden; för en billig penning kunde man köpa en flaska Weinbrand i kiosken vid järnvägsstationen klockan tio på kvällen (bara det en fantastisk upplevelse för en svensk även om Weinbrand inte är riktigt lika fint som konjak), man fick en wiener-schnitzel så stor att den hängde över tallrikskanten runt om för två mark (=SEK2:40), men eftersom pengarna var slut och jag inte kunde äta på kredit fick jag försöka överleva på något annat sätt. Jag hade upptäckt att det växte en allé av päronträd längs en väg helt nära staden. Träden dignade av mogna frukter och jag tog frukost-, lunch- och middagspromenader där. Jörgen hade bestämt sig för att lifta till München medan jag tänkte åka tåg och vi kom överens om att mötas i staden, men vilken dag kunde vi ju inte bestämma så länge jag inte hade fått mina pengar, så vi kom överens att gå till centralstationen i München klockan tolv och klockan sex varje dag så länge vi var kvar i stan till dess att vi eventuellt träffades. Jörgen gav sig i väg, medan jag väntade. Efter ett par päron dagar var min mage i uppror och bland det första jag gjorde när mina pengar äntligen kom från far på apoteket i Luleå var att uppsöka en motsvarande inrättning i Erlangen och fråga efter "etwas gegen Durchfallen". Det rann rätt igenom mig och det gjorde mig matt och svag i knäna och jag kände mig fortfarande inte återställd när jag steg av i München och vandrade ut på gatorna för att se mig om.

München var ännu långt ifrån återuppbyggt; präktiga ruinhögar låg överallt. Bakom en ståtlig stenfasad inne i stadens centrum med ordet "Homoepatapotheke" i guldkrift dolde sig en massa stenar och bråte och med tanke på det förakt för kvacksalvare och fuskare som min far hade inpräntat i mig, kunde jag inte tycka annat än att det var rätt att det denna (av nazismen uppmuntrade) vidskepelse hade fått bita i gruset. När jag vandrade vidare stötte jag på något som måste vara en paradgata, bred och omgiven av imposantare byggnader (de som stod kvar) och på båda sidor flankerad av statyer som jag förstod föreställde förtjänta tyskar, kanske också tyskor, vad vet jag, för det fanns knappt någon hel gubbe. Många socklar gapade tomma. På en del av dem fanns det bara fragment, en fot,

ett ben, en underkropp, en kropp utan huvud och bokstäverna på socklarna som skulle tala om vem figuren föreställde var också försvunna eller ofullständiga. Jag var ganska ensam på gatan denna sena sommareftermiddag där jag vacklade omkring utmattad på tom mage. (Jag hade tagit av medicinen jag köpte i Erlangen och behövde inte häcka på toaletterna så ofta, men jag var darrig och det kändes fortfarande osäkert i tarmarna.) Sedan jag köpt en tågbiljett tur och retur mellan Erlangen och München och betalat min skuld till värdinnan och handlat medicin och cigaretter hade jag nästan inga pengar kvar. Jag insåg, att om jag ville överleva, var det nog bäst att åka hem så fort som möjligt. Och överleva ville jag; den patetiska raden av stora män och kvinnor (?) som inte ens lyckats överleva i bron, var ett övertygande bevis på människans ömtålighet. När jag lyfte blicken kunde jag på en husvägg se två enorma ansikten som gjorde reklam för en film som hette "Rechts Rum". Det var något mycket bekant över dem och när jag kom närmare såg jag att det var Gus och Holger och av fotot att döma gjorde de reklam för någon film om 91:an Karlsson. Jag hittade en litet hotell på en bakgata där jag hyrde ett enkelt rum som inte slukade alla pengar jag hade kvar utan lämnade mig med några mynt skramlande i fickan och efter en orolig natt gick jag till centralstationen och frågade efter norrgående tåg. På järnvägsstationen, som var en nybyggd kåk med raka linjer, kryllade det av folk, vilket gjorde att den kändes tilltalande. Jag trivs i stora städer. Människan vill vara bland andra människor. I Erlangen var det rätt så tomt på gatorna. (För att inte tala om i Vindeln.) Jörgen Cederberg syntes inte till och det hade jag inte heller väntat. Klockan var bara nio på morgonen. Hans resa -fick jag sedan veta - var inte mindre dramatisk än min. Ungefär halvvägs mellan Erlangen och München tog lyckan slut för honom, han fick ingen lift och eftersom han också var medellös återstod bara för honom att uppsöka en institution som man skyltade med på alla tyska järnvägsstationer: Bahnhofsmision. Där fick han hjälp med att rekvirera pengar från Sverige och medan han väntade på dem inkvarterades han på ortens fattighus där föreståndaren visade upp hans lindrigt rena skjorta som ett efterföljansvärt exempel, höll upp den för de andra hjonen och sa: Så här snygga ska ni hålla era kläder!

Jag hade tur. Ett tåg till Hamburg skulle strax avgå och där skulle jag kunna byta till ett som gick till Köpenhamn. Det var så långt som mina järnvägsbiljetter räckte. Nu var det en stinkande het sommarmorgon; det var den varmaste dagen den sommaren i Västtyskland, berättade mina medpassagerare, 38 grader i skuggan! Tåget var fullsatt och som vanligt var det någon som gnällde att det drog så snart man försökte öppna ett fönster för att få luft. Jag kände mig helt urlakad efter min diarré men magen hade nu lugnat sig. Istället hemsöktes jag av svår törst. På tyska tåg hade man inte som hemma i Sverige karaffer med vatten. En flicka gick omkring och ropade ut Bier, Limonade und Apfelsaft och jag köpte för mina sista pfenning en halvliter Limonade i en mugg av vaxat papper. Lemonaden förs-

vann i ett nafs. Jag upptäckte att det till all lycka fanns en kran märkt Trinkwasser på varje järnvägsstation. Varenda gång tåget gjorde uppehåll stod jag beredd i dörren och kastade mig av och fyllde min pappmugg ur den där kranen. Ivrigt drickande tog jag mig långsamt norrut. Mina medpassagerare såg oroad på mig och till slut frågade ett äldre par hur jag egentligen mådde? Jag sa att jag var uttorkad, efter att ha varit magsjuk, men nu höll jag på att hämta mig. De vänliga människorna berättade att de skulle till Hamburg och frågade om jag kanske ville följa med dem hem och ta igen mig en dag hos dem, men jag hade bara en tanke i huvudet: jag ville hem till Stockholm och tryggheten i den vanda miljön. All äventyrlust var som bortblåst och jag tackade nej till det rörande erbjudandet. Vi anlände till Hamburg, mina vänner steg av och jag bytte till direkttåget till Köpenhamn och ångade vidare norrut och medan solen gick ner och aftonskymningen tilltog sjönk temperaturen. Den heta dagen var över och jag behövde inte fylla på min mugg så ofta. Istället började hungern gnaga i mina tarmar; jag hade inte ätit någonting sedan pärenen i Erlangen och magen var rejält tömd. Istället för de gamla vänliga människorna hade jag fått andra reskamrater. Mitt emot mig satte sig en mörkhårig flicka med grova drag. När vi hade åkt en stund tog hon fram ett paket med smörgåsar invirade i tidningspapper och lade upp det på bordet mellan oss. Därefter berättade hon att hon skulle resa till Norge och gifta sig. Jag engagerade mig ivrigt i samtal med henne om hur det skulle vara att komma till en främmande land och hur trevligt Norge var, utvecklade den förhårdade matfriarens hela charm och det dröjde inte länge förrän hon öppnade sitt paket och erbjöd mig en smörgås med en tjock skiva salt fläsk på grovt rågbröd. Den smakade gudomligt, men det salta fläsket fick törsten att återvända och snart var vattenmuggen tom igen. Jag gick och ställde mig i korridoren vid utgången för att hoppa av och fylla på vatten i muggen. Men tiden gick och tåget stannade inte. Jag insåg att tåget på denna del av resan hade förvandlats till ett snälltåg där det var långt mellan stoppen. En ny flicka gick runt och sålde Bier, Limonade und Apfelsaft, men jag hade inte längre några tyska pengar. Jag minns att när det kändes som svårast öppnade jag fönstret i korridoren och stack ut huvudet med tungan hängande ute ur munnen för att få någon lindring. Till slut somnade jag, sov oroligt några timmar och plötsligt var det morgon och vi gled in i Köpenhamn. Jag gick ut i solskenet och satte mig på en soffa på Rådhusplatsen och funderade. Hit till Köpenhamn räckte min tågbiljett, ja, jag skulle faktiskt kunna resa vidare till Helsingör. Sedan var det stopp. Jag hade några ynka danska kronor i fickan. Jag behövde få tag i någon som jag kunde låna pengar av, jag måste komma över sundet och jag trodde mig inte om att kunna få lift på färjan (igenom Sverige kunde jag säkert lifta), men vem kände jag i Köpenhamn? En äldre herre med lantligt utseende och hatt på huvudet slog sig ner på soffan bredvid mig och började prata med mig. Han berättade att han var från Odense. H C Andersens stad, sa jag och i mitt uttröttade skick

fick jag för mig att jag skulle tala danska. Till min förvåning upptäckte jag att det inte alls var svårt. Jag konverserade på flytande danska. Mannen från Odense berättade att han hade lärt känna en svensk som bodde i den stan, men att jag, sa han, talade mycket bättre svenska. Den snälle farbrorn kunde jag inte låna pengar av. Lite skam hade jag trots allt i kroppen, även om det inte var mycket. Studenterforeningen som jag varit sådan kompis med var naturligtvis stängd så här mitt i sommaren och dess medlemmar var säkert spridda över hela landet. Allan Fridericia, chefen för det danska teatermuséet påtänktes med avstods vid närmare funderingar. Återstod så min dekoratör från Joan Littlewood-pjäsen på studentteatern i Stockholm, Ragnar von Holten som bodde i Köpenhamn eftersom hans far, som hade vistats som flykting i Sverige under kriget, nu var legationsråd på tyska ambassaden. Jag hade fått Ragnars adress i Lyngby och bestämde mig för att åka dit på vinst eller förlust. Jag gick tillbaka till Hovedbangården och köpte för mina sista danska kronor en enkel biljett till förorten; det var precis vad mina pengar räckte till. Om han inte var hemma skulle jag få gå tillbaka till Köpenhamn. (Det var ju ingen idé att försöka få lift i Danmark; det hade jag provat redan). Jag sökte reda på villan och ringde på och Ragnars svenska mamma (som jag aldrig hade träffat) öppnade och jag frågade efter honom; hon lät en kritisk blick vandra över min slitna, otvättade och orakade gestalt och svarade utan hjärtlighet att han var i stan i ett ärende och skulle komma hem under eftermiddagen och med det beskedet fick jag nöja mig. Jag vandrade över till en närbelägen park och slog mig ner på en soffa. Jag var hungrig och trött och lade upp fötterna på soffan och vaknade genast av att någon skakade mig i axeln; det var en parkvakt i uniform som sa att man inte fick ligga på sofforna. Jag var trött efter att ha suttit på tåget hela natten och han sa att det inte var förbjudet att sova på soffan, men i så fall måste jag sitta upp. Jag kollade klockan och bestämde mig för att göra ett nytt försök med villan (jag hade tur med vädret, som fortfarande var envist sommarvackert). Nu lyckades det bättre. Ragnar var hemma och jag blev mottagen på det varmaste. Jag berättade att jag bara behövde låna en slant till båten över till Malmö, men han insisterade på att jag inte skulle åka vidare med en gång. Var jag inte trött? Jo. Vore det inte bättre att jag väntade tills i morgon? Han erbjöd mig att få bo över hos dem på natten. Sedan kunde jag ta en tidig tur över sundet och börja lifta i Sverige på morgonen så kanske jag skulle hinna upp till Stockholm medan det ännu var dag?

Men först måste jag duscha och fräscha upp mig och därefter äta middag med familjen när legationsrådet kommit hem från arbetet. Jag minns att jag fick en cocktail hopskakad av legationsrådet som välkomstdrink, att golvet då blev ostadigt under mina fötter samtidigt som ett behagligt välmående spred sig i hela kroppen och jag förvandlades till intressant medelpunkt vid det elegant dukade bordet där jag praktiserade den blivande diplomaten Siggas lärdomar med kniv och gaffel. Jag berättade, under

regelrätt vindrickande, om mina upplevelser i Erlangen och Bayreuth och när jag märkte att föräldrarna uppskattade Wagner höll jag inne med mina egna synpunkter. Livet syntes mig väl värt att leva, inget snack om den saken. Schopenhauer, släng dig i väggen! Nästa morgon lånade mig Ragnar fem svenska kronor. Det var allt han kunde avvara, försäkrade han, och jag måste tro honom på hans ord efter ha sovit i en skön, bäddad säng drömlös, mätt och nyduscha. Jag köpte en biljett till båten som tog mig över till Malmö. Därefter satte jag på mig studentmössan och började ett långsamt liftande genom Skåne; jag till och med åkte med en hästskjuts. Jag fick två kronor över av femman och jag hade köpt en påse släta vetebullar som jag levde av under resan. Klockan tio på kvällen hade jag äntligen kommit över smålandsgränsen till ett litet samhälle som hette Lagan. Det började bli mörkt ute och då är det alltid svårare att få lift. Jag tänkte att eftersom jag kunde sova ute i skogen när jag var scout, skulle jag väl kunna göra det nu också, lägga mig under en gran till dess att det ljusnade ute. Vädret var vackert och det var fortfarande ljumt i luften. Jag gick ut ur samhället Lagan längs landsvägen och just där denna korsade järnvägen hörde jag bil som närmade sig bakifrån. Jag gjorde reflexmässigt tecknet med tummen och bilen bromsade in. Bilföraren, en man i övre medelåldern, vevade ner rutan och frågade vart jag skulle? Jag svarade: Så långt jag får åka på Riksettan. Han sa: Då har ni tur. Jag ska till Stockholm. Hoppa in! När vi hade åkt några mil kom vi till ett nattöppet kafé och han tyckte att vi skulle ta oss något till livs. Vi hade flera timmars bilåka framför oss. Jag sa, att jag nyss hade ätit och inte var hungrig. Han gick in ensam och drack kaffe och stoppade i sig smörgåsar som han berättade för mig var mycket goda. Hade jag följt med in hade jag nog inte kunnat motstå dem, sa han. När vi var tillbaka på vägen igen berättade han att han hade en dotter som var i min ålder som envisades med att läsa juridik. Juridik, skulle det vara något för flickor? Fanns det någon framtid i det? Vore det inte klokare av henne att läsa litteraturhistoria som jag? Jag höll naturligtvis med min välgörare och i bästa samförstånd rullade vi på morgonen in i Stockholm över bron vid Hornstull. Den sista biten till Roslagsgatan, som var min närmaste hållplats, åkte jag spårvagn. Hemma på skrivbordet i rummet hos fröken Karlsson på Frejgatan låg den ordinarie postanvisningen från pappa med trehundra femtio kronor avsedda för augusti månad; jag var räddad

Nästa föreställning på Studentteaterns scen var ett gästspel från våra kollegor i Berlin, Studentenbühne der Freien Universität Berlins. Bakom arrangemanget låg tyska institutionen vid Stockholms Högskola och Goethe-Institutet i Väststyskland. Freie Universität var nyanlagt i den västliga zonen, det gamla Humboldtuniversitet låg i Östberlin och därifrån skickade man inga gästspel. Fem unga tyskar kom åkande i en volkswagenbuss. De hade skickat ritningar till ett podium av trä som jag bad Håkans teatersnickeri bygga och som tyskarna snällt betalade. Vi hade inte råd att bekosta hotellrum åt dem och även om besöket delvis finansierades av

västtyska staten, så var den inte så välförsedd och själva hade pojkarna det knapert ställt. De av oss som kunde fick hysa dem i sina hem. Vad pjäsen som de spelade hette har jag för länge sedan glömt; inte heller minns jag vad den handlade om; det kan inte ha varit något märkvärdigt för i så fall hade jag kommit ihåg det. Men de var trevliga unga män i min egen ålder (inga flickor), artiga och väluppfostrade och nyfikna på världen instängda som de varit bland sina ruinhögar på grund av den politiska idioti som deras föräldrar och äldre syskon hemfallit åt och som ju också hade stängt in oss. Kanske bad de med sin välpolerade artighet om ursäkt för vad de (genom att vara tyskar) hade ställt till med, ett ansvar som måste vara svårt att bära. Att ta avstånd från det som ens föräldrar trott på och stått för, är närmast regel när man är ung, att tvingas dela ansvaret för föregående generations gärningar borde kännas lika smärtsamt som (i det här fallet) oundvikligt. Under de sista dagarna innan Berlin föll, berättad de, hade SS-män givit dem ett maskingevär och anvisat dem en ställning i en park att försvara. Där låg dessa unga grabbar, 15-16 år, när garvade ryska soldater kom och tog ifrån dem maskingeväret och sa till dem att gå hem till mamma. De hade inte låtit sig säjas detta två gånger.

Vi ville visa dem så mycket svenskt som möjligt och bland annat försökte vi tränga in en opera och ett biobesök på samma kväll: vi fick en visning av operan på dagen och på kvällen såg vi första akten av Verdis Othello med Seth Svanholm i huvudrollen och sprang sedan och såg nioföreställningen på en biograf på Kungsgatan av Arne Sucksdorffs nya naturlångfilm Det stora äventyret. En flicka som hette Siv Nordlander bjöd hem oss till sin lägenhet i Midsommarkransen och på väg hem däriifrån körde vår tyske chaufför, som var van vid högertrafiken, in i fel fil på motorvägen och där fick vi tillbringa några skräckens minuter åkande mot alla andra bilar (det är ju inte så lätt att krångla sig ur ifall man har hamnat i fel fil); gudskelov var det sent på natten och inte mycket trafik. Siv läste litteraturhistoria och hon ställde upp och lånade ut lakan till pojkarna (det var någon av deras värdar som hade brist på den varan). Jag hade bestämt träff med henne vid uppe på Observatoriekullen och hon gav mig ett paket att lämna vidare som innehöll två lakan invirade i hårt, halt papper. Vi stod och pratade en stund. Det var kallt ute och jag kände den söta värmen från hennes andedräkt. Gripen av en plötslig impuls kysste jag henne och hon lät det ske. Vi kysstes allt mer intensivt och paketet med lakanen som jag hållit under armen gled ur greppet och rutschade på det frostiga gräset ända ner till de för året tömda plaskdammarna vid Sveavägen. Jag sprang efter sedan Siv och jag kommit överens om att vi skulle ses hemma hos henne, vilket vi också gjorde; hon älskade poesi och vi satt på golvet med ett tänt ljus mellan oss medan den blå timmen sänkte sig över Stockholms södra förorter och drack kaffe, utvalt sådant med en svag tillsats av kakao, och läste lyrik och pratade om livet och sedan knullade vi och jag fick komma in i henne vid sidan av trosan som jag inte brydde mig om att klä av henne.

Nästa gång vi träffades och kurade skymning hade hon inga trosor på sig. Det var vinter i Stockholm och när jag skulle ta mig hem till Frejgatan på nattkröken rådde det full snöstorm och inga kommunikationer fungerade, jag vandrade i timmar, pulsade i djupa drivor, mötte just inte en enda människa och var utpumpad när jag äntligen nådde min port. Tredje gången jag hälsade på Siv stod det en fransk student i köket och stekte biff. Jag förstod vad klockan var slagen och tackade för mig. Jag tyckte om henne och hade utbyte av våra diskussioner och vår samvaro, som var varm och trösterik för mig i min ensamhet, men jag älskade henne inte; hon var egentligen närmare mitt ideal än Gunilla: bildad och klok, men inte vad man kunde kalla vacker. Hon förtjänade någon bättre än mig. Men samtidigt var hon en fjäder i hatten för mig, erövringsmässigt. Nu hade jag inom samma år legat med två tjejer, jag som under alla år inte legat med någon. Jämfört med andra killar var det inte mycket att skryta med. Lars Hansegård min företrädare som ordförande i Studentteatern berättade att han under en dag hade legat med tre olika kvinnor, men han var tuberkulös och gasad och hade varit intagen på sanatorium som han menade var ett verkligt sexuell drivhus, där de som vandrade i dödsuggans dal klamrade sig fast vi varandra för att få ut så mycket njutning som möjligt innan det var för sent. Överallt där de kunde hitta en fredad vrå låg folk och pippade. Han berättade att när han en gång tryckte upp hissen hade ett älskande par gömt sig i det lilla utrymmet längst ner i schaktet. Och den unga pojken i sängen bredvid drog en sista handtralla innan han gav upp andan på natten, en död i ensamhet och skönhet. Två av de tre kvinnorna som Lasse Hansegård hade legat med den där första dagen han fick stiga upp ur sjuksängen var medpatienter på sanatoriet, den tredje var hans fru som kom på sjukbesök. Han var gift med en danska från Köpenhamn. På den tiden (eller strax innan) hade Danmark en kung som hette Christian X, som varje dag brukade göra en tidig morgonritt genom huvudstaden. Hansegårds fru hade tagit studenten och var på väg hem från en studentskiva när hon iförd lång klänning och vacklande på höga klackar stötte på den kunglige ryttaren i ett gathörn. Vo har De vaeret? sa kungen strängt. Hon förklarade att det hade blivit lite sent på festen och han förmanade henne att gå direkt hem i säng. På den tiden hade det varit ordning i Danmark.

Även om mitt liv var trassligt och oordentligt, framför allt den finansiella delen av det, tyckte jag ändå att det artade sig ungefär som jag hade hoppats, det vill säga: jag arbetade mig långsamt in i teatervärlden, jag hade blivit ordförande i Studentteatern, jag hade fått in en fot på radion och en annan i Riksteatern. Jag blev inbjuden till genrepn på Dramaten, fick fribiljetter på Operan och hade via jobben hos Gerhard Pettersson arbetat på alla fria teatrar i Stockholm utom Nya Teatern. Jag kände en massa människor inom teatervärlden och inom de unga kulturella kretsarna. Jag blev hembjuden till Peter Weiss, som bodde på Kungsholmen, tillsammans med Per Verner, Bertil Bodén, Andris Blekte, Eva Sköld, Rolf Carlsten,

Lars-Erik Löfman med flera för att diskutera det bedrövliga faktum att nästan inga nya svenska dramatiker spelades på teatrarna. Vi bildade Arbetslaget för svensk Scenkonst. Vi bestämde oss för att uppmana författare av dramatik att skicka sina pjäser till oss så skulle vi försöka tiggas ihop pengar och uppföra de bästa. Vi bilade två jurygrupper och jag hamnade i den ena tillsammans med Eva Sköld och Rolf Carlsten och så snart folk läste i tidningarna att Arbetslaget existerade började pjäser i stor mängd anlända hem till Peter Weiss som fördelade dem mellan de båda jurygrupperna. På mitt skrivbord låg inom kort en rejäl trave fromma förhoppningar och vi insåg snart att det inte enbart berodde på teaterchefernas ovilja och konservatism att så få svenska pjäser framfördes. Eller också var vi (mot vår vilja och avsikt) så infekterade av den gällande teatersynen att vi inte såg möjligheterna i alla de udda verk som man skickade till oss? Kanske man skulle ha skaffat resurser för att spela så många som möjligt av dem, helst allihop, även dem som vi i den vänligt inställda juryn tyckte var hopplösa, om inte annat så för att låta dramatikerna se hur missbildade barn de hade frambringat? Och vem vet om inte något gott hade kommit ut av det, något originellt som hade överraskat oss och givet teatern en knuff i en oväntad riktning? Den tanken är inte främmande för mig som har sett så mycket frigruppsteater på de femtio år som har gått och där kvaliteten med dåtidens mått hade varit helt under isen. Nu enades vi om en pjäs av skaldinnan Solvieg Landquist, gift med professorn John Landquist, om en skolpojke, en gymnasist. Pjäsen hette Morgondagen och den sattes upp av den oförbrännarlige Teddy Sandegren med Per Oscarsson i huvudrollen och med Julie Bernby och Börje Nyberg som hans föräldrar och ett antal elever från Witzantskys som pojkens klasskamrater. Jag ombads att svara för scenografien, vilket innebar det vanliga hästarbetet med att snickra och måla allting handgripligen själv på en näst intill obefintlig budget. Det var fråga om tre olika scenbilder som upprepades två gånger: 1, 2, 3, 1, 2, 3, en veranda, ett vardagsrum, ett vindsrum. Pjäsen skulle framföras i en samlingslokal i Äppelvikens som ställts till vårt förfogande av storbyggmästaren Olle Engkvist och det handlade som vanligt bara om ett par föreställningar så jag byggde skärmar av kraftig kartong som borde hålla (och höll) för en kort sejour. Någon i Arbetslaget hade kontakter med Oscars så att jag kunde arbeta i den teaterns ateljé (som var betydligt större än Gerhard Petterssons) och där operettens väl tilltagna kulisser brukade målas fick jag gott plats med mina enkla dekorer; jag behövde bara använda ett hörn av den stora källaren. Detta var sent på våren (försommaren) och teatrarna hade gått i sommarvala och ingen verksamhet förekom längre på Oscars. Jag var ensam i hela huset, trodde jag. Jag fick bara disponera ateljén under ett par dagar så för att hinna med måste jag jobba nästan dygnet runt. Det var inget nytt för mig som var van vid Studentteatern. Det var knäpptyst i kåken på dagarna, men på kvällen när jag gick där nere för mig själv i den dunkla källaren hörde jag underliga hasande ljud. De upphörde efter

en stund lika plötsligt som de startade, för att sedan åter sätta igång igen och lika plötsligt upphöra och efter en stund börja igen o.s.v. I mitt av trötthet något yra tillstånd kunde jag inte begripa vad det var för ljud. Jag slängde en fundering åt teaterspökenas håll eftersom jag verkligen kände mig kuslig till mods i den stora källaren, ensam och utelämnad som jag var. Var det de stora andarna från det förflutna som släpade sina bördor över golven i rummen i våningen ovanför? (Emma Meisner och Calle Barklind? Gösta Ekman?) Först när jag gick hem på natten och hamnade framför teatern, på Kungsgatan, fick jag förklaringen; Bal Palais, danssalongen som fanns i huset. Det var en gammal rejäl kåk med ordentliga trossbottnar och av musik och röster i våningen ovanför måleriateljén hörde man inte någonting, men fötternas skrap mot golvet i de långsamma bitarna, tryckarna, trängde igenom.

Dekoren funkade när den väl blev färdig och de unga teaterleverna som inte hade särskilt betungande roller skulle fungera som scenarbetare, försäkrade man mig. Det behövdes eftersom att det gällde att byta snabbt mellan var och en av de sex scenerna i professorskans pjäs. Men det var inte roligt att byta kulisser, särskilt inte om man gick på teaterskola och hade fått en roll; de unga grabbarna undvek att visa sig när det var dags och jag fick själv kånka på dekoren. Den enda som hjälpte mig var Per Oscarson, och så kom det sig att vi båda skötte vartenda scenbyte under föreställningarna. Han gjorde lumpen just då efter ha varit vapenvägrare och Jehovas vittne. Jag brukade hämta honom på Sovjetiska ambassaden på Villagatan där någon (hans mamma? en annan kvinnlig släkting?) jobbade i köket och han gick dit och åt middag. Sedan tog vi en spårvagn tillsammans ut till Äppelviken. Han gjorde en utmärkt prestation i pjäsen, fattas bara annat, nerviga gymnasister var något av en specialitet för honom sedan han slog igenom i Dagermans Skuggan av Mart. Jag upplevde honom som en hjälpsam och vänlig kille, inte alls överspänd som ryktena från Göteborg ville påstå. Pjäsen var en psykologisk relationsskildring, ett familjedrama, ganska konventionell. Den andra jurygruppen valde en pjäs av en annan poet: Verner Aspenström och den var betydligt djärvare. Jag hade inget med framförandet av den att göra, jag kan inte ens minnas att jag såg föreställningen, men jag kan tänka mig att valet av Aspenström var mer i linje med det som var avsikten med Arbetslaget: visa nyskapande dramatik av en sort som inte fick plats på våra institutionsteatrar.

Nu hade det förflutit en tid sedan jag senast hade blamerat mig, förledd av min, i backspegeln skådat, obegripliga sangvinism. Den senaste blamagen, som jag grämde mig över, var misslyckandet med talet vid Studentteaterns 25-årsjubileum, talet som inte blev av, och vars uteblivande kanske ingen annan än jag själv observerade. Jag vill inte påstå att jag direkt längtade efter att göra bort mig igen. Men tidsavståndet hade invagat mig i bedräglig glömska och nu föll jag med hela säkerheten hos en sömngångare för en ny frestelse och bakgrunden var den att vi på Drottningholmsteatern

gav en serie föreställningar för skolungdom med utdrag ur svensk vitterhet som framfördes på scenen av förnämliga skådespelare. Jag deltog i egenskap av guide och hade sett föreställningen några gånger när den lede förklädd till Per Edström frestade mig. Pelle var inspicient för föreställningen och nu frågade han om inte jag kunde hoppa in för honom en dag när han behövde vara ledig? Jag slog ifrån mig med händer och fötter, men han var mycket angelägen. Jag hade ju sett alla föreställningarna hittills. Skådespelarna var gamla rävar. Gösta Cederlund som spelade skalden Stiernhielm hade varit med i alla svenska filmer som någonsin spelats in, Hjördis Pettersson som bland annat föreställde fru Lusta hade stått på scenen i hundra år. Olof Bergström och Ingrid Thulin var erfarna scenartister. Scenarbetarna visste precis vad de skulle göra. Det var inte svårare än att traktera ett självspelande piano. Det skulle räcka med att jag infann mig. Dum som jag är, gick med på förslaget, dum – snäll! Behöver jag säga, att det inte fanns något manus att följa, och att detta inte en gång oroade mig? Du kanske skulle säga till skådespelarna, föreslog den scenarbetaren som skulle dra upp ridån. Jag sprang runt i logerna och ropade plats på scen (något högtalarsystem eller några snabbtelefoner fanns inte; på det viset rådde det fortfarande 1700-tal därute på Drottningholm). Därefter grep jag en avbruten åra, som man på teatern använde för att signalera att ridån skulle gå upp och föreställningen kunde börja. Jag ställde mig mitt på scenen och dunkade en virvel i golvet och avslutade med tre rejäla stötar. Jag rusade ut och ridån gick upp inför det förväntansfulla auditoriet, men scenen förblev tom. Gösta Cederlund som föreställde skalden Stiernhielm mötte mig i kulissen. Han hade svart kalott på huvudet och en fjäder i ena handen och en dammig lunta i den andra. Han sa att han inte kunde gå in förrän han fick sin klippa att ligga på (han låg på en klippa och drömde sin dikt om Herkules storverk). Jag gav tecken till att dra ner ridån igen och skaffade fram det sättstycke som föreställde klippan, skalden lade sig på den och jag slog en ny virvel med åran följd av två kraftiga dunkar i golvet och en avslutande stöt rätt på min egen fot. Jag linkade av scenen så raskt den värkande fot tillät, men behövde inte ha haft så brått. Ridåhalaren skrattade så att han låg dubbelvikt ute i kulissen till höger. Så småningom fick han upp ridån med Stiernhielm på plats och Hjördis Pettersson gjorde entré som fru Lusta och föreställningen kunde börja, men som den börjat, fortsatte den: ideliga missar och fel som jag barmhärtigt har lyckats glömma. Jag minns bara Creutz' Atis och Camilla där Diana (Ingrid Thulin) skulle sänkas ner med molncharen från taket på begäran av herden Atis (Olof Bergström). Atis låg på knä och ropade på gudinnan och när ingen Diana kom ner ur molnen trots att han åkallat henne tre gånger rusade han ut i kulissen till mig och skrek ”Ta ner henne!”. Jag trodde att gubbarna vid repen skulle reagera (Pelle hade ju sagt att det kunde sina uppgifter) men de stod och väntade på tecken från mig. Diana landade så småningom och ridån gick till slut ner över ett argt och missbelåtet skådespelargång (gymnasisterna i publiken tror jag inte märkte

något) och jag smög mig undan bland kulisserna där vänliga scenarbetare tröstande klappade mig på axeln och sa: Nu är föreställningen slut, nu kan du inte göra bort dig mer i dag. Jag borde ha lärt mig, men utmaningar är till för att antas; tänk på det barn: lyckan att lyckas med en utmaning erfar man aldrig om man inte vågar anta någon sådan då och då! (Tro gamle morfar, som har försökt!)

Per Edström var inte rädd för utmaningar; han stack gärna huvudet in i lejonets gap. Han är en de många projektens man och ett av de mera lyckade var när han satte upp Ludvig Holbergs Ulysses von Ithaka på Studentteatern som arenateater, den enda konsekventa föreställning vi kom att producera av denna teaterform, som vi talade oss så varma för. Pelle hade lånat ett cirkelformat podium av Riksteatern och ställt stolar runt omkring. Olof Lindström agerade som (den parodiske) hjälten, vilka som deltog i övrigt kommer jag inte ihåg. Det var en rolig föreställning som publiken gillade.

Julen närmade sig och var skulle jag fira den? Det trygghetstorn som hette Vindeln hade nu för all framtid fallit; på några få år hade min tillvaro ställts på huvudet. Vi, min bror och jag, var utlämnade åt oss själva, nu skulle vi hitta en egen grund att stå på. Bengt praktiserade som fiskare på en trälare i Simrishamn, och vi hade kommit överens om att han skulle resa till Stockholm under sitt juluppehåll och att vi skulle fira julen tillsammans. Nu slumpade det sig så att bland de nya bekantskaper jag gjorde när jag började läsa litteraturhistoria fanns en kille som hyrde en möblerad lägenhet på David Bagares gata med några andra studenter. Jag hade besökt honom några gånger, och då bodde också tjeckiska kulturattachén med fru och litet barn i två av rummen. (De hade blivit lovade en nybyggd lägenhet men byggnationen drog ut på tiden) Som utländsk diplomat han hade han speciella möjligheter och försåg hyresgästerna i lägenheten med vin och sprit av de sorter som de diplomatiska missionerna byter med varandra, särskilt vid juletid. Oftast bjöd han på tjeckisk grogg, hett té spetsat med alkohol. Lägenhetsinnehavaren, den ursprungliga hyresgästen, hette Josef Oliv och förestod Munthes anläggning på Capri. Nu till julen fick äntligen den tjeckiska familjen sin lägenhet och min vän och hans kompisar åkte hem till sig. De tyckte synd om mig som skulle vara tvungen att fira jul i ett inackorderingsrum. (Vadå, jul? sa jag, en gammal borgerlig religiös tradition, på väg att försvinna tillsammans med Gud och hans änglar.) De erbjöd oss, min bror och mig att använda lägenheten som ändå skulle stå tom över helgen. Jag tog tacksamt emot anbudet. Jag hade egentligen inte plats för Bengt i mitt rum; han brukade sova på golvet. Lägenheten i det gamla huset på David Bagares gata hade gott om rum, men saknade centralvärme. Killarna frågade om jag visste hur man eldade i en kakelugn? Jag var osäker på den punkten. Jag hade visserligen eldat under mina två veckor på Dalagatan men vi hade inte haft kakelugnar i vårt hem sedan 1937 då vi flyttade till Anderssons på Kanalgatan 55 i Skellefteå. Jag fick lova att

inte elda i kakelugnarna. Pojkarna hade skaffat ett par elektriska radiatorer, som brukade räcka för att hålla lägenheten varm. Dem borde vi klara oss med, särskilt som vi bara behövde värma vardagsrummet och ett rum att sova i. I köket fanns en gasspis som man kunde elda i. Hittills hade det varit en mild vinter i Stockholm, så det borde inte gå någon nöd på oss. Bengt och jag hade inte träffats på ett tag och såg fram emot en lyckad jul när vi installerade oss på David Bagares gata en frostig julaftonsförmiddag. (Det såg ut att bli fint julväder, strax över tio grader kallt och snö.) Vi hade packat upp våra påsar med käk och julklappar och stod i köket och brassade julmat när det svartnade för ögonen på oss. Ute var det redan kolmörkt. Vi förstod direkt vad som hade hänt. Med hjälp av tändstickor lyckades vi lokalisera proppskåpet, där en huvudsäkring hade gått. Tydligt hade det blivit för mycket med de båda elektriska elementen när vi tände elbelysningen i julgranen. Vi letade i skåpen, i lådorna och på hyllorna i köket men ingenstans hittade vi några proppar, och var skaffar man nya proppar på julaftonskvällen? Nåja, till jul kan man ju leva utan elektricitet även om det är köldgrader utomhus och ett stillsamt snöfall gör luften tjock. Vi lagade mat på gasspisen, kokade potatis till sillen och värmdo dopspad (dopp i grytan, min favorit på julbordet; jag kan inte tänka mig att vi var utan det.). Vi tände stearinljus i alla stakar vi kunde hitta och snart infann sig en behaglig julstämning, det var bara det att kylan inte ville ge sig. Den började tränga in genom väggarna. Där satt vi den stora, främmande lägenheten med de många tomma rummen där vi inte hittade, i kolmörker och iskyla. Salongen där den svarta julgranen stod i ett hörn kändes snart alltför sval för att vara trivsamt. Det kom rök ur munnen även sedan man släckt cigaretten, och till slut hamnade vi i köket med alla susande gaslågor tända. David Bagares gata är normalt en stilla bakgata och nu på julaftonskvällen var det spöklikt tyst. Snön gjorde sitt till för att dämpa alla ljud. Jag började längta efter radion. Det fanns flera apparater i lägenheten men vi hade ju ingen ström. (Reseradio som gick på batterier existerade, rörapparater, fyrkantiga och blytung, men var inget för vanligt folk, närmast leksaker för badstranden.) Vi klädde på oss och gick ut på stan för att försöka köpa proppar, men om det var ordning i Danmark på den tiden var det inte sämre i Stockholm: ingenstans fanns det en öppen affär eller kiosk eller ett fik eller ett ölkafé. Stockholm sov. Centralen var mörk och ödlig. Norrmalm låg som en död val med buken i vädret; snart skulle slaktkniven ivrigt sättas i verksamhet. Jag kommer inte ihåg om man hade börjat bygget av tunnelbanan med sina djupa schakt som överbyggades med träbroar så att nedre Norrmalm såg ut som en illustration till Eugén Sues romaner om Paris hemliga liv. Snart skulle vårt gamla Slink In, matstället som låg mellan Konserthuset och Betlehems kyrkan försvinna (liksom också Betlehems kyrkan och senare Sergelhuset med Konstfackskolan). Hjalmar Söderbergs och August Strindbergs Stockholm skulle försvinna. Den tomma, nattliga staden kom mig att tänka på ett

samtal som jag haft under hösten med Olof Molander, som hade varit gäst hos Studentteatern. ”Alf Sjöberg ska ta exteriörer till sin film om Barabbas i Rom”, sa Molander, ”Undrar hur det ska gå med alla radioantennor och lyktstolpar och trafikskyltar?” Även om Stockholm inte precis kunde ge illusion av antiken, skulle staden som den såg ut den här natten ännu ha kunnat användas som miljö för en film efter Tjänstekvinnans son, åtminstone runt Klara kyrka och Mäster Samuelsgatan och Gamla Brogatan, varifrån man kunde gå in till Casinorevyn mellan två rader av lindrigt rena lakan. (När folk frågar mig om det var roliga förr och jag då råkar komma ihåg Casinorevyn, svarar jag: ja, det var det!). Olof Molander hade talat om skådespelarkonst och han och jag hade hamnat på kollisionskurs om Stanislavskij. Molander uppfattade Stanislavskij som alltför fokuserad på inlevelse, medan jag som han läst en (då) ny bok av den store mannen: Building a Character berättade att han hade modifierat sin ståndpunkt och släppt in mera teknik i skådespeleriet. Det hade varit en kylig höstkväll den gången och backen utför Holländergatan var ishal och jag fick gå arm i arm med Olof Molander för att han inte skulle halka. Till skillnad från mina vänner på Dramatens elevskola var jag inte fylld av till skräck gränsande respekt för Molander, som ansågs elak och var huvudperson i många anekdoter om livet vid Nybroplan. (Den som själv försökt sig på att regissera och sett sina visioner vanställas och förvridas, antingen det sker av okunnighet eller ovilja eller på grund av en avvikande uppfattning, kan inte låta bli att sympatisera med den som med näbbar och klor, även elakhet, står upp för och försvarar sina visioner.) När Bengt och jag kom ner till Operan sov svanar och änder på isen nedanför. Fönstren i slottet mittemot var svarta. Det låg snö på taket till teserveringen i Kungsträdgården och på skivan utanför luckan där man hämtade sin kopp. Sidenhuset och NK hade släckt sina skyltfönster. Någon som sålde säkringar stod inte att upptäcka. Inte en medmänniska fanns i sikte. Återstod bara att vandra tillbaka till David Bagares gata där lägenheten nu var rejält utkyld och krypa ner i sängen med ett tätt stearinljus och julklappsboken, vilken det nu kan ha varit. Årets (omtvistade) nobelpristagare i litteratur var Winston Churchill men det är osannolikt att jag hade önskat mig någon av hans böcker även om jag hade lånat hans biografi över anfadern Hertigen av Malborough på Stadsbiblioteket i Umeå och läst den med stort nöje. Mera troligt var att det var en roman av Graham Greene, han som aldrig fick nobelpris; katolska författare var inne. På Dramaten hade man spelat Eliots Cocktailparty och Privatsekreteraren och även Greenes I sista rummet och jag tyckte illa om dem för deras katolska krav på människooffer.

Nästa dag berättade någon att man kunde köpa proppar i en automat på Tegelbacken, men då var det så dags. Vi flyttade tillbaka till Frejgatan. Den bedrövliga julen fick till sist en liten guldkant när vi blev hembjudna på annandagsfirande till Yngve Gamlin, som hade flyttat till en lägenhet på Odengatan. Han betraktade sig själv som en stor mästare i

matlagning och köpte alltid de dyraste råvarorna. Per Verner och jag hade varit hos honom på Luciamorgonen för att avsmaka den glögg som han egenhändigt hade tillverkat och vi hade båda två varit utslagna för resten av den dagen.

Povel Ramel och Felix Alvo hade köpt den gamla Odeon-teatern på Brunkebergstorg och döpt om den till Ideon och öppnade där hösten 1953 med Djuprevyn 2 meter. (Jag tror det var i den revyn som Martin Ljung spelade Hamlet med text av Yngve Gamlin.) Jag skickades dit av Gerhard Pettersson för att snygga upp prosceniet, laga gamla spikhål och stryka alltsammans med vit färg. Yngve som nu gjorde alla dekorer till Ramels revyer befann sig också där och när det blev lunchdags tog han med mig och Felix Alvo till ett fik i närheten, där han lät Felix Alvo, revyns ekonom, betala notan. Felix Alvo var före detta svajmastartist och vid kaffet berättade han hur han och hans bror, som båda var ivriga gymnaster, en dag läste i tidningen om en Kapten Någonting, en svajmastkung, som hade dödsstörtat på Gröna Lund. Bröderna hade tagit kontakt med änkan och fått köpa masten billigt. De ställde upp den hemma på tomten i Hagalund och började med att sitta upp i masten och äta smörgås för att vänja sig vid höjden. Så småningom vågade de gymnastisera där uppe, stå på händer etc. Felix' bror lade snart av, men Felix fortsatte och reste i många år omkring och uppträdde med masten. Men så märkte han att han behövde en sup för att kunna klättra upp i den. Då, berättade han, förstod han att det var dags att lägga av. Kanske berättade han också vad som hände med masten, men det har jag glömt.